

Міністерство внутрішніх справ України
Харківський національний університет внутрішніх справ

НАЗИМКО ЄГОР СЕРГІЙОВИЧ

УДК 342.2.01:343.91 (477)

**ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ЗАСАДИ
СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ПОКАРАННЯ
НЕПОВНОЛІТНІХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ**

12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Харків – 2016

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Харківському національному університеті внутрішніх справ, Міністерство внутрішніх справ України.

Науковий консультант – доктор юридичних наук, професор **Литвинов Олексій Миколайович**, Харківський національний університет внутрішніх справ, завідувач кафедри кримінального права і кримінології факультету №1.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України **Панов Микола Іванович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, завідувач кафедри кримінального права № 2;

доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України **Джужа Олександр Миколайович**, Національна академія внутрішніх справ, головний науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи;

доктор юридичних наук, професор **Денисов Сергій Федорович**, Академія Державної пенітенціарної служби, начальник кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології.

Захист відбудеться 28 листопада 2016 року о 09.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.03 у Харківському національному університеті внутрішніх справ (61080, м. Харків, пр. Льва Ландау, 27).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ (61080, м. Харків, пр. Льва Ландау, 27).

Автореферат розісланий 27 жовтня 2016 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Д. Ю. Кондратов

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Забезпечення прав і свобод дитини є тим критерієм, за яким оцінюється рівень гуманістичного розвитку будь-якої держави і суспільства у цілому. Це твердження стосується й неповнолітніх, які вступили у конфлікт з кримінальним законом, тобто вчинили злочин. На міжнародному та загальноєвропейському рівні неповнолітніх вже давно визнано специфічною групою суб'єктів ювенального кримінального права. Цей статус зумовлює необхідність широкого застосування заходів громадського та соціального впливу, виховання, реабілітації, а також остаточного скасування практики застосування до неповнолітніх певних найбільш суворих видів покарань. Йдеться про відмову від класичного карального підходу до кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх за вчинення ними злочину.

Прийняття у 2001 р. Кримінального кодексу (далі – КК) України стало історичною подією у житті українського суспільства, зокрема у тому його сегменті, який стосується неповнолітніх. Уперше за всю історію розвитку національного кримінально-правового законодавства у системі його нормативних приписів було виокремлено Розділ XV Загальної частини «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх». Однак, незважаючи на ряд прогресивних та гуманістичних ідей цього розділу, правозастосовна практика засвідчила, що інститут покарання неповнолітніх залишився «заручником» статусу «особливостей». Ставлення до цього інституту, як до «молодшого брата» загального інституту покарання на практиці призвело до того, що фактично єдиним покаранням для неповнолітніх стало позбавлення волі. Арешт, після позбавлення волі, є покаранням з найвищим рівнем рецидиву. Застосування до неповнолітніх штрафу й громадських робіт обмежено формальними ознаками, а положення про можливість застосування виправних робіт залишаються майже мертвою нормою.

Проблеми розвитку та удосконалення інституту покарання неповнолітніх актуалізуються також через ухвалення в Україні низки концепцій та програмних документів, які передбачають оновлення законодавства кримінально-правового блоку у цьому напрямі. Йдеться, зокрема, про Концепцію загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на 2006-2016 роки» (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 квітня 2006 р. № 229-р), Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні (Указ Президента України від 24 травня 2011 року № 597/2011), План заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2011 р. № 1039-р).

Цілком логічно, що такі проблеми привертають увагу науковців (за деякими даними, у незалежній Україні кримінальна відповідальність і покарання неповнолітніх ставали предметом уваги понад тридцять вчених). Однак, дотепер не сформовано цілісного концептуального бачення розвитку інституту покарання неповнолітніх. Більш того, проблема кримінально-правових інститутів (далі – КІІ) у вітчизняній доктрині й залишається *terra incognita* (А. А. Музика). Тож важливою складовою розвитку кримінального права на сучасному етапі розвитку є розроблення теоретико-прикладних засад інституту покарання неповнолітніх.

Значний внесок у формування теорії кримінальної відповідальності неповнолітніх зробили такі відомі вітчизняні вчені, як: П. П. Андрушко, А. М. Бабенко, Ю. В. Баулін, М. І. Бажанов, І. О. Бандурка, О. М. Бандурка, В. С. Батиргареева, П. С. Берзін, В. І. Борисов, В. М. Бурдін, В. О. Глушков, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, В. К. Грищук, Ю. О. Данилевська, О. О. Дудоров, В. П. Ємельянов, А. П. Закалюк, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, О. М. Джу́жа, В. М. Дрьомін, О. В. Козаченко, М. Й. Коржанський, О. М. Костенко, Н. М. Крестовська, О. О. Житний, О. М. Литвинов, К. Б. Марисюк, П. С. Матишевський, М. І. Мельник, В. О. Меркулова, В. О. Навроцький, Н. А. Орловська, М. І. Панов, Ю. А. Пономаренко, О. П. Рябчинська, А. В. Савченко, П. П. Сердюк, В. В. Сташис, А. Х. Степанюк, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, В. М. Трубников, В. І. Тютюгін, Є. В. Фесенко, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, В. Б. Харченко, П. В. Хряпінський, С. Д. Шапченко, І. С. Яковець, С. С. Яценко та інші фахівці. Інститути кримінального права досліджували О. П. Горох, О. В. Дащенко, М. С. Жук, О. О. Книженко, І. В. Красницький, В. В. Кузнецов, Ю. Ю. Лемішко, В. М. Махінчук, А. А. Музика, С. О. Муратова, Є. О. Письменський, Т. І. Присяжнюк, М. В. Романов, В. Д. Філімонов, О. В. Філімонов, А. М. Ященко та деякі інші вчені. Безпосередньо питанням покарання неповнолітніх присвятили свої роботи В. В. Антипов, Н. Л. Березовська, Є. М. Вечерова, Ю. В. Єгорова, Ю. І. Ємець, Н. Я. Ковтун, В. П. Козирєва, А. Ю. Коновалова, В. Я. Конопельський, М. С. Пузирьов, О. О. Северин, С. І. Халимон, А. О. Яровий та О. С. Яцун.

Послідовниками найбільш прогресивних ідей розвитку інституту покарання неповнолітніх у зарубіжній кримінально-правовій доктрині є такі вчені та експерти: Антонія Зізак (Antonija Zizak), Габріель Чапмен (Gabrielle Charman), Дарін Карвер (Darin Carver), Джанет Ейнсворт (Janet E. Ainsworth), Джеймс Дінан (James Dignan), Джеймс Хауелл (James C. Howell), Джоана Гржива (Joanna Grzywa), Джон Ділульо (John Dilulio), Діармід Гріффін (Diarmuid Griffin), Доун Доусон (Dawn Dawson), Ігнасіо Муньо (Ignacio Munyo), Інека Пруін (Ineke Pruin), Майкл Кавадіно (Michel Cavadino), Маріон Келлі (Marion R. Kelly), Марк Ліпсей (Mark W. Lipsey), Ніл Хейзел (Neal Hazel), Теодор Фаллон (Theodore Fallon), Раде Богоевич (Rade Bogojević), Рассел Смандич (Russell Smandych), Ружица Юркевич (Ružica Jurčević), Седрік Фуссар (Cédric Foussard), Урсула Кілкелі (Ursula Kilkelly), Фрідер Дункель (Frieder Dünkel), Хусейн Голамі (Hossein Gholami).

Роботи вказаних авторів мають важливе наукове і практичне значення. Разом із тим, низка питань визначення теоретичного та практичного характеру і змісту покарання неповнолітніх залишається невирішеною. У науці кримінального права не сформовано цілісного уявлення про інститут покарання неповнолітніх. Можна констатувати, що стан розробки проблеми інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України не відповідає вимогам сьогодення, що зумовлює актуальність і важливість розробки обраної для дослідження теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження спрямовано на виконання заходів, передбачених Координаційними планами наукових досліджень з проблем кримінології, затвердженими на засіданнях Координаційного бюро з проблем кримінології Національної академії правових наук України на 2014 р. (п. 2 розділу 3, п. 5 розділу 7, п.п. 11, 13, 14 розділу 12^а) та на

2016 р. (п.п. 3 та 5 розділу 12^А). Наукові результати, теоретичні положення та висновки було отримано у межах наукової теми кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ «Протидія злочинності кримінально-правовими та кримінологічними засобами» (державний реєстраційний номер 0113U008195).

Тему дисертації затверджено Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ 28 грудня 2012 р. (протокол № 10) й уточнено 24 червня 2014 р. (протокол № 6).

Мета і задачі дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є теоретичне узагальнення та нове розв'язання науково-прикладної проблеми інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України, що передбачає вироблення цілісного доктринального підходу до формування концепції цього інституту, розроблення пропозицій, спрямованих на удосконалення законодавства про кримінальну відповідальність та практики його застосування.

Досягнення поставленої мети здійснювалося шляхом розв'язання таких основних *задач*:

- дослідити сучасний стан наукової розробки інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України;
- сформулювати методологічні засади дослідження інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України;
- визначити особливості використання компаративного (порівняльного) методу у дослідженні інституту покарання неповнолітніх;
- розробити загальнотеоретичний підхід до характеристики кримінально-правових інститутів;
- на основі запропонованого підходу до характеристики кримінально-правових інститутів визначити поняття та встановити ознаки інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України;
- встановити та охарактеризувати принципи зазначеного інституту;
- здійснити ретроспективний аналіз становлення та розвитку інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України;
- дослідити міжнародні та європейські стандарти застосування покарання до неповнолітніх;
- оптимізувати теоретичні положення про інститут покарання неповнолітніх шляхом визначення поняття та змісту теорії про покарання неповнолітніх, встановлення її системи;
- охарактеризувати принципи та завдання ювенальної пенології;
- з'ясувати функціональне призначення ювенальної пенології;
- проаналізувати тенденції та встановити перспективи розвитку ювенального кримінального законодавства України;
- дослідити мету покарання неповнолітніх;
- запропонувати авторський підхід щодо системи покарань неповнолітніх, який ураховує специфіку розвитку зазначеної категорії осіб;
- розробити загальні засади та спеціальні правила призначення покарання неповнолітнім;

– сформулювати пропозиції щодо внесення змін до законодавства України про кримінальну відповідальність в частині регламентації інституту покарання неповнолітніх, спрямовані на її удосконалення й підвищення ефективності застосування.

Об'єктом дослідження виступають правові відносини, що виникають у зв'язку із вчиненням злочину неповнолітнім.

Предмет дослідження – теоретико-прикладні засади становлення та розвитку інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України.

Методи дослідження обрано відповідно до мети, задач, об'єкта і предмета дослідження, що ґрунтуються на сучасній теорії пізнання.

За допомогою діалектичного підходу до пізнання правових явищ розкрито процеси становлення та розвитку інституту покарання неповнолітніх, їх детермінацію (усі розділи). Антропологічний підхід дозволив дослідити принципи інституту покарання неповнолітніх, змістовні складові міжнародних та європейських стандартів покарання неповнолітніх, значущість ювенального підходу в осягненні проблем покарання неповнолітніх у кримінальному праві України (підр. 2.3, 3.3, розд. 4). За допомогою аксіологічного підходу досліджено дитинство як цінність та покарання як засіб кримінально-правової охорони загальнолюдських цінностей (підр. 3.4, 4.4, розд. 5). За допомогою феноменологічного підходу досліджено покарання неповнолітніх як феномен життя українського суспільства (підр. 3.2.). Герменевтичний підхід слугував аналізу кримінально-правових категорій та понять (підр. 2.1, 2.2, 4.1). Позитивістський підхід було використано під час аналізу міжнародних та європейських стандартів покарання неповнолітніх (підр. 3.3, 3.4). Історичний метод використано під час визначення стану дослідження проблеми, а також історії розвитку інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України (підр. 1.1, 3.1, 3.2). Системний метод використано під час опрацювання характеристики КПІ, інституту покарання неповнолітніх, вихідних засад ювенальної пеналогії (розд. 2 та 5, підр. 4.1–4.3), а структурно-функціональний – під час аналізу функцій ювенальної пеналогії, перспектив розвитку ювенального кримінального законодавства (підр. 1.2, 4.3, 4.4). Синергетичний метод дозволив розглянути КПІ та інститут покарання неповнолітніх як відкриті системи та розробити шляхи удосконалення останнього (розд. 2, 5). Компаративний (порівняльний) метод використано під час з'ясування особливостей джерел та вимог міжнародного та загальноєвропейського ювенального кримінального права, зарубіжного досвіду кримінально-правової регламентації інституту покарання неповнолітніх (підр. 1.3, 3.3–3.4, 4.4, розд. 5). Статистичні та математичні методи застосовно під час додаткового обґрунтування авторських висновків та з'ясування сутності окремих оціночних понять інституту покарання неповнолітніх (підр. 1.1, розд. 5). Проведене анкетування дозволило з'ясувати точки зору суддів з проблемних питань застосування покарання до неповнолітніх, підтвердити або спростувати авторські висновки (розд. 5).

Названі підходи та методи використовувались у взаємозв'язку та взаємозалежності, що забезпечило всебічність, повноту та об'єктивність дослідження.

Науково-теоретичним підґрунтям для підготовки дисертації стали джерела з історії, філософії, теорії держави та права, кримінології, міжнародного, кримінального, кримінально-виконавчого, кримінального процесуального права, а

також наукові праці, в яких висвітлюються питання розвитку ювенальної юстиції, ювенального права в цілому та ювенального кримінального права зокрема.

Нормативною базою дисертації є законодавчі акти України, джерела міжнародного і загальноєвропейського права, ювенальне кримінальне законодавство Австралії, Афганістану, Белізу, В'єтнаму, Гайани, Ефіопії, Ірландії, Канади, Кіпру, Маврикію, Німеччини, Пакистану, Польщі, Росії, Сербії, Хорватії, Японії.

Емпіричну базу дослідження становлять: дані офіційної статистики; результати вивчення: а) показників стану здійснення судочинства, проведеного ВССУ та ВСУ; б) 472 вироків судів України в період з 2002 р. по 2015 р., якими було призначено покарання неповнолітнім. Також використано результати анкетування 438 суддів районних та апеляційних судів областей, міст Києва та Севастополя, Автономної Республіки Крим (листи Національної школи суддів України від 30.10.2013 № 020-05/3347 та 03.12.2013 № 020-05/3599).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертації вперше поставлено й вирішено наукову проблему розроблення цілісного доктринального підходу до формування концепції інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України, що надало можливість розробити обґрунтовані пропозиції, спрямовані на вдосконалення законодавства про кримінальну відповідальність та практики його застосування. У межах проведеного дослідження дисертантом сформульовано й запропоновано низку положень і висновків. До найбільш значущих з них належать такі:

вперше:

– обґрунтовано особливості використання компаративного методу у дослідженні інституту покарання неповнолітніх (визначено мету та запропоновано методіку виконання дослідження; встановлено спеціальні вимоги до застосування цього методу; визначено рівень порівняльного аналізу; виокремлено елементи та критерії аналізу зарубіжного досвіду);

– розроблено загальнотеоретичний підхід до характеристики кримінально-правових інститутів, який передбачає аналіз базових (тих, які походять з самого поняття кримінально-правового інституту) та додаткових (тих, що надають можливість охарактеризувати специфічні риси кримінально-правового інституту, або здійснити поглиблену класифікацію інститутів) ознак. Базовими ознаками КПІ є: галузева приналежність правових норм, що утворюють КПІ; зовнішнє оформлення (нормативне закріплення КПІ у положеннях законодавства про кримінальну відповідальність); предмет регулювання; завдання; принципи КПІ. Додатковими ознаками КПІ є: домінуючий метод кримінально-правового регулювання; структура (внутрішня побудова); спеціалізація кримінально-правового матеріалу; функції; взаємозв'язок з інститутами кримінального та інших галузей права;

– охарактеризовано інститут покарання неповнолітніх як окремий елемент кримінально-правової системи України. Доведено, що відповідно до базових ознак цей інститут: 1) поєднує кримінально-правові норми, які визначають мету, систему (види та розміри), особливості призначення покарання неповнолітнім; 2) знаходить своє нормативне закріплення в положеннях Загальної та Особливої частин КК України; 3) регулює суспільні відносини, пов'язані з обранням судом конкретного виду і розміру покарання неповнолітньому; 4) є предметно-функціональним;

5) заснований на принципі урахування біосоціальних та психофізіологічних особливостей неповнолітніх у законодавстві та правозастовній практиці. На основі аналізу додаткових ознак встановлено, що цей інститут: 1) є втіленням імперативного методу кримінально-правового регулювання, хоча і не позбавлений окремих рис диспозитивності; 2) є складним та включає два підінститути: видів покарань, що застосовуються до неповнолітніх та призначення покарання неповнолітнім; 3) є диференційованим; 4) виконує охоронну функцію, однак містить і регулятивні норми, що спрямовані на розв'язання внутрішніх потреб інституту; 5) є міждисциплінарним;

– сформульовано наукове визначення поняття «інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України», під яким запропоновано розуміти систему кримінально-правових норм, закріплених у положеннях Загальної та Особливої частин КК України, яка визначає мету, систему (види та розміри), особливості призначення покарання дитині у віці від 16 років (у окремих, передбачених законом, випадках – від 14 років);

– доведено, що принципами інституту покарання неповнолітніх є відправні, базові ідеї та засади ювенального кримінального права, які визначають сутність, зміст і побудову цього інституту з урахуванням біосоціальних та психофізіологічних особливостей досліджуваної категорії осіб. Визначено ієрархію принципів інституту покарання неповнолітніх;

– на підставі аналізу міжнародного та загальноєвропейського права встановлено такі змістовні складові міжнародних та європейських стандартів покарання неповнолітніх: 1) визначення поняття «неповнолітній» в якості окремої та специфічної категорії суб'єктів кримінально-правових відносин; 2) визнання за неповнолітніми усіх загальновизнаних та невід'ємних прав і основоположних свобод людини; 3) якнайкраще забезпечення інтересів дитини; 4) недопустимість застосування до неповнолітнього найсуворіших видів покарань; 5) необхідність урахування як суспільної небезпечності злочину, так і стану, життєвих обставин та потреб неповнолітнього під час призначення йому покарання; 6) застосування позбавлення волі до неповнолітнього лише як крайнього заходу та на якомога мінімальний строк; 7) необхідність якомога ширшого застосування соціально орієнтованих заходів;

– доведено теоретичну необхідність та практичну значущість виділення в масиві знань про кримінально-правову реальність окремої теорії про покарання неповнолітніх – ювенальної пенології, яка являє собою кримінологічну теорію (систему ідей, понять, категорій і зв'язків між ними), що описує та пояснює сутність та закономірності розвитку інституту покарання неповнолітніх, визначає шляхи оптимізації кримінально-правових засобів впливу на неповнолітніх, формує наукові засади та прикладні рекомендації щодо досягнення мети покарання неповнолітніх та протидії ювенальній пенальній злочинності в цілому. Встановлено її систему, що складається із Загальної та Особливої частин;

– з'ясовано функціональну спрямованість ювенальної пенології. Під функцією ювенальної пенології запропоновано розуміти ту роль, яку виконує теорія покарання неповнолітніх у суспільстві. Усі функції ювенальної пенології розподілено на загальні (розкривають значення цієї теорії для суспільства, та її роль у науковому бутті) та

спеціальні (характеризують значення ювенальної пенології в системі наук про протидію злочинності). Спеціальні функції включають дві підгрупи: зовнішні (характеризують роль та призначення ювенальної пенології в системі наукового знання про протидію злочинності), й внутрішні (характеризують означену теорію «у самій себе», розкривають її значення для розвитку інституту покарання неповнолітніх);

– обґрунтовано теоретичне положення щодо відмови на законодавчому рівні від застосування до неповнолітніх додаткових покарань та заміни їх на виховні заходи (такі, як догана з боку суду; вибачення; спеціальні зобов'язання; підвищена турбота та нагляд над дитиною; відшкодування заподіяних майнових збитків; реституція; медіація; участь у виховних та пробаційних програмах; проходження курсу інтенсивної підтримки та нагляду);

– розроблено доктринальну модель Закону України «Про кримінальну відповідальність неповнолітніх» та запропоновано редакцію тих розділів цього Закону, якими регламентовано інститут покарання неповнолітніх;

удосконалено:

– теоретико-прикладні підходи до проведення ювенальних кримінально-правових досліджень. На прикладі дослідження інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України виокремлено дві групи проблем обрання методів пізнання кримінально-правових явищ. Перша – проблеми, пов'язані суто з атрибутивними ознаками досліджуваного явища; друга – методологічні проблеми, обумовлені станом методологічних розробок у кримінальному праві України;

– теоретичні положення про використання наскрізного критерію аналізу історії розвитку інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України, що передбачає застосування основного, додаткового обов'язкового та додаткового факультативного критерію. На підставі цього виокремлено та охарактеризовано конкретні історичні періоди розвитку інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України;

– існуючі положення про мету покарання неповнолітніх. Доведено, що метою покарання неповнолітніх має бути виправлення, пов'язане з процесом позитивних змін, які відбуваються в особистості неповнолітнього та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки;

– пропозиції з оптимізації процесу призначення покарання неповнолітнім. Обґрунтовано, що суд під час призначення покарання неповнолітньому має виходити з типової суспільної небезпечності злочину. Доведено, що під час призначення покарання неповнолітньому суд зобов'язаний урахувати усі обставини вчинення злочину, особистість неповнолітнього, вплив покарання на можливість його виправлення. Пропонується виключити можливість призначення неповнолітнім покарання за вчинення злочину невеликої тяжкості. Розроблено правила призначення покарання неповнолітнім за злочини, вчинені у співучасті, за сукупністю злочинів та за сукупністю вироків, а також правила складання покарань і зарахування строку попереднього ув'язнення для неповнолітніх з урахуванням особливостей розроблених автором видів та розмірів покарань для осіб цієї вікової групи;

дістали подальшого розвитку:

– доктринальні підходи до розуміння історичного розвитку національного ювенального кримінального права. Встановлено, що в Україні інститут покарання неповнолітніх має глибокі національні корені, власну самобутність і специфічні особливості (пов'язані зі складними інтервенційними процесами розвитку законодавства, які штучно віддаляли його від українського «духу» та ментальності). На сучасному етапі оновлення ювенального кримінально-правового законодавства на передній план виходить християнське прощення, сила якого спрямовується на відновлення і збереження морально-духовного стану неповнолітнього;

– характеристика взаємозв'язку норм міжнародного та загальноєвропейського ювенального кримінального права з національним законодавством у сфері кримінальної відповідальності неповнолітніх. Основним вектором впливу міжнародних та європейських стандартів на національне ювенальне кримінальне право є впровадження принципу відвернення. Залежно від відображення цього принципу у національному законодавстві розрізняють три моделі кримінального правосуддя для неповнолітніх: «welfare model» (соціально-правова модель), «justice model» (кримінально-судова модель), «hybrid model» (змішана модель), різниця між якими поступово зникає;

– вчення про розвиток сучасної кримінально-правової системи України у контексті кримінальної відповідальності неповнолітніх. Обґрунтовано тезу про те, що подальший розвиток ювенального кримінального законодавства зумовлюється, перш за все, трансформацією інституту кримінальної відповідальності неповнолітніх у підгалузь ювенального кримінального права;

– система наукових поглядів на види та розміри покарань неповнолітніх. Запропоновано вдосконалення кримінально-правової регламентації штрафу, громадських робіт, позбавлення волі при їх застосуванні щодо неповнолітніх. Обґрунтовано доцільність відмови від застосування до них виправних робіт.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що викладені у дослідженні висновки та пропозиції використовуються або можуть бути використані:

– у правотворчій діяльності – під час опрацювання змін і доповнень до законодавства України про кримінальну відповідальність, законодавчих актів регулятивного характеру (листи про використання пропозицій автора у діяльності Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності від 4 лютого 2014 р. № 04-20/12-181 та від 4 березня 2014 р. № 04-20/3-57);

– у правозастосовній діяльності – з метою підвищення кваліфікації суддів судової палати у кримінальних справах та при проведенні узагальнення судової практики ВССУ з питань призначення покарань неповнолітнім (акт впровадження у діяльність Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 14 серпня 2015 р.);

– у науково-дослідній сфері – як підґрунтя для подальшого дослідження КПІ та застосування заходів кримінально-правового впливу до неповнолітніх (акти впровадження в діяльність Кримінологічної асоціації України від 28 квітня 2014 р. та 1 квітня 2015 р., науково-дослідну діяльність Донецького юридичного інституту МВС України від 4 червня 2014 р. № 2; листи Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України від 2 червня

2014 р. № 399-0101-53 та від 9 квітня 2015 р. №375-0101-55);

– у навчальному процесі – під час викладання навчальних дисциплін «Кримінальне право», «Кримінально-виконавче право», «Кримінологія», «Актуальні питання кримінального права», «Ювенальна пеналогія», розроблення навчально-методичного забезпечення зазначених дисциплін, а також перепідготовки та підвищення кваліфікації суддів (акти впровадження у навчальний процес юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 25 квітня 2014 р. та навчальний процес Донецького юридичного інституту МВС України від 19 червня 2014 р. № 23; листи Національної школи суддів України від 15 березня 2016 р. № 3-04/738 та від 12 травня 2016 р. № 13-04/1241).

Особистий внесок здобувача. Положення, які викладені в дисертації та виносяться на захист, розроблені автором особисто. Наукові ідеї та розробки, що належать співавторам, у дисертації не використовуються. У працях, підготовлених у складі авторських колективів, власні теоретичні розробки дисертанта становлять обсяг, визначений у списку опублікованих праць за темою дисертації.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації оприлюднено у виступах автора на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, круглих столах та семінарах, зокрема: «Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення» (м. Львів, 21–22 вересня 2012 р.), «Современное состояние и проблемы уголовного и уголовно-процессуального права, юридической психологии» (м. Волгоград, 13–14 грудня 2012 р.), «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» (м. Івано-Франківськ, 1–2 березня 2013 р.), «Кримінальні проступки: теоретичне підґрунтя та шляхи вдосконалення законодавства України» (м. Луганськ, 18–26 березня 2013 р.), «Боротьба з молодіжною злочинністю» (м. Одеса, 27 вересня 2013 р.), «Эволюция представлений о преступлениях и наказаниях в общественно-правовой мысли (к 250 летию труда Чезаре Беккариа «О преступлениях и наказаниях»)» (м. Харків, 24 червня 2014 р.), «Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків» (м. Харків, 9–10 жовтня 2014 р.), «Сучасна наука – пенітенціарній практиці» (м. Київ, 4 грудня 2014 р.), «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» (м. Івано-Франківськ, 11–13 березня 2015 р.), «Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції» (м. Харків, 22 травня 2015 р.), «Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності» (м. Харків, 8–9 жовтня 2015 р.), «Правова реформа в сучасних умовах: досягнення і перспективи» (м. Київ, 26 лютого 2016 р.), «Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення» (м. Київ, 25 березня 2016 р.), «Протидія злочинності в Україні: кримінально-правові та кримінологічні аспекти» (м. Миколаїв, 27 травня 2016 р.), «Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування» (м. Харків, 12–13 жовтня 2016 р.).

Публікації. Основні результати дослідження викладені у автором у 4 монографіях (у т.ч. 1 у співавторстві); 35 статтях у наукових виданнях України, визнаних фаховими з юридичних наук; 7 статтях, опублікованих у наукових періодичних виданнях інших країн та вітчизняних фахових наукових виданнях, що включені до науково-метричних баз; 15 тезах доповідей на науково-практичних

конференціях; 1 підручнику, 6 науково-практичних та навчальних посібниках, 1 науковому нарисі.

Структура дисертації відбиває логіку і послідовність наукового дослідження та зумовлена його предметом, метою та задачами. Робота складається з переліку умовних позначень, вступу, п'яти розділів, що включають сімнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та п'яти додатків. Повний обсяг дисертації становить 565 сторінок, з яких основний текст – 413 сторінок, список використаних джерел – 86 сторінок (677 найменувань), додатки розміщені на 66 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дисертаційного дослідження, визначено його мету й задачі, зв'язок з науковими програмами, планами і темами, викладено положення й висновки, які зумовлюють її наукову новизну, розкрито практичне значення одержаних результатів, їх апробацію та висвітлення у публікаціях.

Розділ 1 «Загальні засади дослідження інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України» складається з трьох підрозділів. У *підрозділі 1.1 «Стан дослідження проблем інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України»* здійснено критичний аналіз наукової літератури з проблематики дослідження. Увесь накопичений матеріал з проблем покарання неповнолітніх класифіковано на три групи за ознакою предмета дослідження: 1) інститут кримінального права та законодавства про кримінальну відповідальність; 2) особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх, злочинність неповнолітніх; 3) мета, система, види та розміри покарання неповнолітніх, призначення покарання неповнолітнім.

Зазначається, що у вітчизняній кримінально-правовій науці відсутні комплексні монографічні праці з питань інституційного виміру кримінального права або пізнання КП. Більш того, ні у сфері теорії кримінального права, ні у сфері теорії наук кримінально-правового циклу не розроблено концепції інституту покарання неповнолітніх або кримінальної відповідальності неповнолітніх. Не зважаючи на значний внесок науковців у розвиток інституту покарання неповнолітніх і накопичення відповідного знання, наукові праці вчених поставили низку нових проблем, які потребують комплексного розв'язання на монографічному рівні.

Доведено, що з метою розроблення теоретичної моделі інституту покарання неповнолітніх, як основи оновлення концепції покарання зазначеної категорії осіб, першочергової розробки потребує проблематика у таких напрямках: 1) методологічні засади дослідження інституту покарання неповнолітніх; 2) теоретичні засади та практичні напрями застосування теорії про покарання неповнолітніх; 3) загальнотеоретична характеристика інституту покарання неповнолітніх; 4) генеза розвитку та становлення інституту покарання неповнолітніх; 5) вітчизняний досвід кримінально-правового законотворення та національні ювенальні кримінально-правові традиції; 6) структурні елементи інституту покарання неповнолітніх; 7) міжнародні та європейські стандарти покарання неповнолітніх; 8) іноземний досвід кримінально-правової регламентації інституту покарання неповнолітніх.

У *підрозділі 1.2 «Методологічні засади дослідження інституту покарання*

неповнолітніх у кримінальному праві України» представлено методологічну парадигму дослідження. Встановлено проблемні питання методології дослідження інституту покарання неповнолітніх та розподілено їх дві категорії: перша – проблемні питання, що пов'язані суто з атрибутивними ознаками цього інституту; друга – суто методологічні проблеми, більшою мірою обумовлені станом методологічних розробок у кримінальному праві України.

До проблем першої категорії віднесено такі: 1) малодослідженість сутнісних ознак інституту покарання неповнолітніх; 2) нерозробленість міжгалузевих та внутрішньогалузевих зв'язків цього інституту; 3) проблематичність експериментальної перевірки отриманих результатів. До проблем другої категорії належать такі: 1) консервативність методологічних підходів до пізнання кримінально-правових явищ; 2) відсутність у науці кримінального права єдиного підходу при дослідженні кримінально-правових явищ, а також відсутність однаковості розуміння структури методології кримінально-правових досліджень; 3) відсутність єдиного та сталого розуміння методів дослідження кримінально-правових явищ.

Запропоновано трирівневу структуру методології дослідження інституту покарання неповнолітніх, яка складається з філософсько-світоглядного, загальнотеоретичного, емпіричного рівнів. Обґрунтовано методіку проведення дослідження інституту покарання неповнолітніх, яка на філософсько-світоглядному рівні передбачає використання діалектичного, антропологічного, аксіологічного, феноменологічного, герменевтичного та позитивістського підходів; на загальнотеоретичному – історичного, системного, структурно-функціонального, синергетичного, компаративного (порівняльного), статистичних та математичних методів; на емпіричному – методів дослідження особистості, бесіду, біографічного методу, опитування, анкетування, контент-аналізу матеріалів кримінальних проваджень та вироків.

У підрозділі 1.3 *«Особливості використання компаративного (порівняльного) методу у дослідженні інституту покарання неповнолітніх»* представлено критичний погляд на зміст компаративного (порівняльного) методу дослідження інституту покарання неповнолітніх. Стверджується, що метою компаративного дослідження інституту покарання неповнолітніх є: 1) ознайомлення з різними правовими культурами, ставленнями суспільства до неповнолітніх, які вчинили злочин; 2) збагачення національної кримінально-правової думки та знайдення «точок дотику» між ювенальною кримінально-правовою доктриною України та інших держав; 3) з'ясування спільних рис, а також особливостей кримінально-правового регулювання інституту покарання неповнолітніх; 4) розроблення шляхів удосконалення національного законодавства України з урахуванням прогресивних ідей теорії покарання неповнолітніх; 5) розроблення оптимальної кримінально-правової моделі пенального впливу на неповнолітніх. Запропоновано використання компаративного методу за конкретною методикою, яка передбачає послідовність таких етапів: 1) діагностичне дослідження; 2) формулювання завдання; 3) побудова моделі; 4) проведення аналізу; 5) апробація результатів дослідження і вдосконалення моделі; 6) впровадження отриманих результатів. Розкрито зміст кожного етапу.

Проаналізовано загальні вимоги до проведення компаративних досліджень у сфері кримінального права, розроблено додаткові вимоги компаративного

дослідження інституту покарання неповнолітніх. Обґрунтовано, що інституційний рівень запропонованого дослідження вимагає здійснення компаративного аналізу за такими критеріями: 1) нормативне закріплення інституту покарання неповнолітніх у кримінальному законодавстві; 2) особливості покарання різних вікових груп неповнолітніх, або кримінально-правове значення поняття «неповнолітній»; 3) система та види покарань, що застосовуються до неповнолітніх; 4) особливості призначення покарань неповнолітнім. Доведено необхідність обрання для порівняльного аналізу законодавства зарубіжних країн за відповідними моделями здійснення ювенального правосуддя.

Розділ 2 «Характеристика інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України» складається з трьох підрозділів. У підрозділі 2.1 *«Загальнотеоретичні підходи до характеристики кримінально-правових інститутів»* розроблено загальнотеоретичний підхід до характеристики КПП. Характеристику КПП запропоновано здійснювати на підставі аналізу базових (тих, які походять з самого поняття КПП) та додаткових (тих, що надають можливість охарактеризувати специфічні риси КПП, або здійснити поглиблену їх класифікацію) ознак. Обґрунтовано, що базовими ознаками КПП є: галузева приналежність правових норм, що його утворюють; зовнішнє оформлення (нормативне закріплення у положеннях законодавства про кримінальну відповідальність); предмет регулювання; завдання; принципи. Відмічено, що: 1) усі норми, які входять до КПП, мають відповідати ознаці галузевої приналежності, тобто мають бути кримінально-правовими; 2) КПП не слід поділяти на інститути загальної та особливої частини кримінального права, що дозволяє лише вести мову про те, в якій частині кримінального законодавства норми конкретного інституту мають основне відображення (воно не може бути категоричним); 3) предметом регулювання КПП є та частина кримінально-правових відносин, яка породжується специфічним юридичним фактом; 4) у межах завдань, які вирішує кримінальне право як галузь права, кожен його інститут виконує конкретно визначені завдання, які підкреслюють специфіку КПП (це обумовлює їх поділ на предметні, функціональні та змішані); 5) принципи, властиві конкретному КПП, хоча і є проявами загальних принципів кримінального права, іноді мають особливе значення, виключний статус, що обумовлює роль та подальший розвиток КПП.

Додатковими ознаками КПП є: домінуючий метод кримінально-правового регулювання; структура (внутрішня побудова); спеціалізація кримінально-правового матеріалу; функції; взаємозв'язок з інститутами кримінального та інших галузей права. Установлено, що: 1) у кожному КПП імперативний та диспозитивний методи мають певні переваги та більшу відносно іншого роль; 2) залежно від структури (внутрішньої побудови) усі КПП слід поділяти на прості (ті, що не поділяються на змістовні одиниці та являють собою єдине упорядковане ціле) та складні (ті, що мають у своїй структурі підінститути, які регулюють або охороняють певну групу суспільних відносин та утворюють єдине та неподільне ціле з нормами усього інституту). Ураховуючи існування відношень субординації та підпорядкування, підінститути поділяються на першого, другого, третього та інших рівнів; 3) спеціалізація законодавства про кримінальну відповідальність обумовлює існування диференційованих (результат поглибленого кримінально-правового

регулювання певної групи суспільних відносин) та інтегрованих (результат узагальненого підходу до кримінально-правового регулювання певних суспільних відносин) КПП; 4) завдяки визначенню конкретних функцій КПП (охорона, регулювання або їх поєднання) встановлюється значення інституту для механізму кримінально-правового регулювання, кримінального законодавства та практики його застосування; 5) за ознакою взаємозв'язку КПП з нормами кримінального та інших галузей права слід розрізняти три види КПП: дисциплінарні; багатодисциплінарні та міждисциплінарні.

Підрозділ 2.2 «Поняття та ознаки інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України» присвячено характеристиці інституту покарання неповнолітніх та виробленню на цій основі його оптимального поняття.

Доведено, що відповідно до базових ознак цей інститут: 1) поєднує кримінально-правові норми, які визначають мету, систему (види та розміри), особливості призначення покарання неповнолітнім; 2) знаходить своє нормативне закріплення в положеннях Загальної та Особливої частин КК України; 3) регулює суспільні відносини, пов'язані з обранням судом виду та розміру покарання неповнолітньому, який вчинив злочин. Ці суспільні відносини породжуються специфічним юридичним фактом: встановленням судом того, що неповнолітній вчинив конкретний злочин; відсутністю в суду можливості застосування до нього некаральних засобів кримінально-правового впливу; 4) є предметно-функціональним, оскільки виконує специфічне завдання (у загальному вигляді – забезпечення належного обрання та призначення судом покарання неповнолітньому, який вчинив злочин); 5) заснований на принципі урахування біосоціальних та психофізіологічних особливостей неповнолітніх у законодавстві та правозастосовній практиці.

На основі аналізу додаткових ознак інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України встановлено, що цей інститут: 1) є втіленням імперативного методу кримінально-правового регулювання, хоча і не позбавлений окремих рис диспозитивності; 2) є складним та включає два підінститути (видів покарань та призначення покарання неповнолітнім); 3) є диференційованим. Його виникнення пов'язане з необхідністю поглибленого та особливого регулювання питань, пов'язаних з призначенням покарань неповнолітнім, які вчинили злочини; 4) виконує охоронну функцію, однак містить регулятивні норми, спрямовані на розв'язання внутрішніх потреб інституту; 5) є міждисциплінарним. Включає норми не тільки галузей кримінально-правового циклу, але й інших галузей права.

Під інститутом покарання неповнолітніх у кримінальному праві України запропоновано розуміти систему кримінально-правових норм, закріплених у положеннях Загальної та Особливої частин КК України, яка визначає мету, систему (види та розміри), особливості призначення покарання дитині у віці від 16 років (в окремих, передбачених законом, випадках – від 14 років).

У *підрозділі 2.3 «Принципи інституту покарання неповнолітніх»* визначено коло принципів інституту покарання неповнолітніх, здійснено їх аналіз. Під принципами інституту покарання неповнолітніх запропоновано розуміти відправні, базові ідеї та засади ювенального кримінального права, які визначають сутність, зміст і побудову цього інституту з урахуванням біосоціальних та психофізіологічних особливостей досліджуваної категорії осіб. Встановлено, що принципами інституту

покарання неповнолітніх є такі: урахування біосоціальних та психофізіологічних особливостей неповнолітніх у законодавстві та правозастовній практиці; співрозмірності; неприпустимості/заборони застосування по відношенню до неповнолітніх найсуворіших видів покарань; застосування позбавлення волі лише в якості крайнього заходу та на якомога мінімальний термін часу; широкого застосування соціально-орієнтованих заходів.

Обґрунтовано, що принцип урахування біосоціальних та психофізіологічних особливостей неповнолітніх у законодавстві та правозастовній практиці є фундаментальним для інституту покарання неповнолітніх. Він продиктований «духом» ювенального кримінального права. Інші принципи інституту покарання неповнолітніх походять з «букви» закону, в більшій мірі – з джерел міжнародного права. Досліджувані принципи формують новітнє, все більш поширене нормативно-правове та соціально-ціннісне ставлення до неповнолітнього, який вчинив злочин.

Розділ 3 «Історія становлення та розвитку інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України, міжнародні та європейські стандарти покарання неповнолітніх» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Періодизація історичного розвитку інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України» присвячено проблемі розроблення критерію періодизації історичного розвитку інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. На підставі аналізу критеріїв періодизації історії розвитку інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України обґрунтовується висновок про те, що такий критерій має бути складним і поділятися на основний, додатковий обов'язковий та додатковий факультативний.

Основним критерієм періодизації запропоновано вважати ставлення держави й суспільства до дитини та кримінально-правового статусу неповнолітнього; додатковими обов'язковими – їх ставлення до покарання в цілому та покарання неповнолітніх зокрема, формування та розвиток української державності та суспільства, формування наукових концепцій та теорій про особливості покарання неповнолітніх; додатковими факультативними – розвиток кримінально-правових відносин на території України, розвиток кримінального права та законодавства.

На підставі використання цих критеріїв та беручи за основу вже розроблену періодизацію ювенального права та законодавства (Н. М. Крестовська), автором запропоновано таку періодизацію історичного розвитку інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України: 1) зародження особливого підходу до покарання неповнолітніх (від найдавніших часів до 882 р.); 2) від 882 р. до 1917 р. – період формування та розвитку наукових знань і вчень про інститут покарання неповнолітніх, формування та розвитку ювенального кримінального законодавства, апробації ювенальних технологій у практиці судів з розгляду кримінальних справ (включає такі внутрішні періоди: князівський період (882–1349 рр.); період перебування українських земель у складі Литви, Польщі, Речі Посполитої (1349–1648 рр.); період автономії України у складі Росії (1648-1764 рр.); період перебування України у складі Австрійської (Австро-Угорської) й Російської імперій (1764–1917 рр.); 3) із 1917 р. до 1991 р. – період занепаду ювенального кримінального права та ювенальної юстиції, посилення адміністративно-командних засад в ювенальному кримінальному законодавстві (включає такі внутрішні періоди: період відродження і

розбудови української державності (1917–1921 рр.); радянський період (1921–1991 рр.); 4) із 1991 р. до 2001 р. – період оформлення галузі українського ювенального права, розроблення нових наукових підходів до кримінально-правового регулювання інституту покарання неповнолітніх; 5) із 2001 р. до сьогодні – період оновлення кримінально-правового регулювання інституту покарання неповнолітніх, оформлення ювенального кримінального права у підгалузь кримінального права, вироблення наукових засад ювенальної пенології.

У підрозділі 3.2 «Основні етапи розвитку інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України» встановлено, що в Україні інститут покарання неповнолітніх має глибокі національні корені, власну самобутність, специфічні особливості.

На ранніх етапах становлення української державності в кримінальному праві були закладені підвалини для формування інституту покарання неповнолітніх. Період перебування українських земель у складі Литви, Польщі, Речі Посполитої (1349–1648 рр.) характеризується появою уваги держави, церкви та суспільства до особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. Каральна спрямованість державної реакції на злочини неповнолітніх стала основою для функціонування однієї з сучасних моделей системи ювенального правосуддя, яку прийнято називати «каральною» («penal») або «класичною» («classical») моделлю.

Період автономії України у складі Росії (1648–1764 рр.) ознаменувався першими спробами законодавчого закріплення національних особливостей покарання неповнолітніх на рівні законодавства. Однак, внаслідок наполегливої інтервенції законодавства Росії ці аутентичні особливості проіснували недовго. Процеси лібералізації інституту покарання неповнолітніх пов'язані з реформаторськими підходами Катерини II та Петра I. Пом'якшення покарання неповнолітніх набуло законодавчої визначеності та системного характеру.

Період перебування України у складі Австрійської (Австро-Угорської) й Російської імперій (1764–1917 рр.) характеризується формуванням та розвитком ювенального кримінального законодавства, апробацією ювенальних технологій у практиці судів з розгляду кримінальних справ. У цей час розв'язанню проблем покарання неповнолітніх присвятили свої праці такі видатні вітчизняні вчені, як О. Ф. Кістяківський, Л. С. Білогіриць-Котляревський, Ю. П. Новицький. Завдяки їх працям у ювенальному напрямі змінювалось законодавство, створювались спеціалізовані пенітенціарні установи та ювенальні суди, які станом на середину 1915 р. діяли у Харкові, Києві, Одесі, Катеринославі та Миколаєві. Це був розквіт ювенального напряму кримінально-правової теорії та практики.

Період занепаду ювенального кримінального права та ювенальної юстиції, посилення адміністративно-командних засад в ювенальному кримінальному законодавстві (з 1917 р. до 1990 р.) характеризується тим, що інститут покарання неповнолітніх (як і все кримінальне законодавство цього періоду) був переповнений ідеєю революційної необхідності, побудови соціалістичної та комуністичної держави. 1991–2001 рр. характеризуються прийняттям базових нормативно-правових актів у сфері правового статусу неповнолітніх, певною відмовою від радянського минулого у ювенальній сфері, активною розробкою проектів КК України, актуалізацією законодавчого виокремлення особливостей покарання неповнолітніх.

З ухваленням КК України 2001 р., вперше в історії нашої держави з'явився окремий розділ Загальної частини КК України, який присвячено особливостям кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. На розвиток ювенальних кримінально-правових теорій та ідей суттєвий вплив здійснюють міжнародні та європейські стандарти, теорії молодіжної злочинності зарубіжної кримінології.

У підрозділі 3.3 «Змістовні складові міжнародних та європейських стандартів покарання неповнолітніх» встановлено та охарактеризовано змістовні складові міжнародних та європейських стандартів покарання неповнолітніх. Відмічено, що розрізнення змісту міжнародних (загальних) та європейських (регіональних) стандартів покарання неповнолітніх має досить умовний характер, оскільки обидві системи стандартів (відповідні стандартно-правові системи ООН та Ради Європи) є взаємопов'язаними між собою через обопільну прихильність до якомога ширшого застосування до неповнолітніх правопорушників некаральних заходів впливу, а також через стан взаємного визнання та взаємної відповідності джерел права одне одного.

На підставі аналізу норм міжнародного та загальноєвропейського права визначено сім змістовних складових міжнародних та європейських стандартів покарання неповнолітніх: 1) визначення поняття «неповнолітній» як окремої специфічної категорії суб'єктів кримінально-правових відносин; 2) визнання за неповнолітніми усіх загальновизнаних та невід'ємних прав і основоположних свобод людини; 3) якнайкраще забезпечення інтересів дитини; 4) неприпустимість застосування до неповнолітнього найсуворіших видів покарань; 5) необхідність врахування як суспільної небезпечності злочину, так і стану, життєвих обставин та потреб неповнолітнього під час призначення йому покарання; 6) застосування позбавлення волі до неповнолітнього лише як крайнього заходу й на якомога мінімальний термін часу; 7) необхідність якомога ширшого застосування соціально орієнтованих заходів.

У підрозділі 3.4 «Вплив міжнародних та європейських стандартів покарання неповнолітніх на функціонування моделей кримінального правосуддя для неповнолітніх» встановлено та охарактеризовано вплив міжнародних та європейських стандартів покарання неповнолітніх на функціонування моделей кримінального правосуддя для неповнолітніх.

З'ясовано, що у світі функціонують три типові моделі кримінального правосуддя для неповнолітніх. Першу з них можна умовно назвати соціально-правовою, або «моделлю, яка базується на забезпеченні благополуччя неповнолітніх правопорушників» («welfare model»), другу – кримінально-судовою («justice model»), третю – змішаною («hybrid model»). Основним чинником, що визначає різницю між зазначеними моделями кримінального правосуддя для неповнолітніх, є ставлення держави та суспільства до провідного принципу відвернення. Перша та третя національні моделі, реагуючи на злочини неповнолітніх, відвертають їх від знайомства із системою правосуддя, друга ж – не відвертає його від «проходження» усіх етапів правосуддя, включно із відбуванням неповнолітнім покарання. Обґрунтовано, що принцип відвернення є наріжним каменем міжнародних та європейських стандартів покарання неповнолітніх, які відтворюються в «моделі, яка базується на забезпеченні благополуччя неповнолітніх» і загальних правових

нормах, закріплених в міжнародних та загальноєвропейських джерелах права. Цей принцип формує спільні та єдині правові стандарти подальшого розвитку ювенального кримінального права у всьому світі і на даний час проявляється у необхідності мінімального застосування до неповнолітніх тюремного ув'язнення із перспективою остаточної відмови від нього в майбутньому.

Розділ 4 «Ювенальний підхід та його значущість в осягненні проблем покарання неповнолітніх у кримінальному праві України» складається з чотирьох підрозділів. У підрозділі 4.1 *«Поняття та система ювенальної пенології»* доведено, що ювенальна пенологія – це кримінологічна теорія (система ідей, понять, категорій і зв'язків між ними), що описує та пояснює сутність та закономірності розвитку інституту покарання неповнолітніх, визначає шляхи оптимізації кримінально-правових засобів впливу на неповнолітніх, формує наукові засади та прикладні рекомендації щодо досягнення мети покарання неповнолітніх та протидії ювенальній пенальній злочинності в цілому.

Запропоновано системний поділ ювенальної пенології на дві частини – загальну та особливу. Загальна частина ювенальної пенології включає в себе вихідні та основоположні структурні елементи, у яких систематизовано її ідею та зміст. Ця частина теорії по суті є базисом, фундаментом та включає такі змістовні блоки: понятійний апарат ювенальної пенології; принципи ювенальної пенології; мета та завдання покарання неповнолітніх; система та види покарань, що застосовуються до неповнолітніх. Функціональним призначенням особливої частини ювенальної пенології є деталізація положень загальної частини, забезпечення реалізації цих положень. Структура особливої частини ювенальної пенології включає такі змістовні блоки: призначення покарання неповнолітнім, кримінологічні засади протидії та запобігання пенальній злочинності неповнолітніх, кримінально-виконавчий статус неповнолітніх осіб, які відбувають покарання, кримінальні процесуальні гарантії прав неповнолітніх, які відбувають покарання, тощо.

У підрозділі 4.2 *«Завдання та принципи ювенальної пенології»* встановлено, що метою ювенальної пенології (її стратегічним завданням) є наукове забезпечення протидії ювенальній злочинності. У цілому завдання, що стоять перед ювенальною пенологією, запропоновано розподілити на чотири групи, що включають наукове забезпечення: 1) протидії злочинності в цілому; 2) протидії ювенальній злочинності; 3) досягнення завдань, що стоять перед КК України (ч. 1 ст. 1 КК України); 4) досягнення мети покарання неповнолітніх. Визначена структура завдань ювенальної пенології є ієрархічною (перші два завдання є стратегічними, наступні два – тактичними).

Встановлено коло принципів ювенальної пенології. До них віднесено: принцип гласності; принцип безперервності вдосконалення; принцип наступності; принцип новизни; принцип взаємозалежності з науками кримінально-правового циклу; принцип об'єктивності; принцип обґрунтованості; принцип системності. Охарактеризовано зміст кожного з них.

У підрозділі 4.3 *«Функції ювенальної пенології»* з'ясовано функції теорії покарання неповнолітніх. Під функцією ювенальної пенології запропоновано розуміти ту роль, яку виконує теорія про покарання неповнолітніх у суспільстві. Усі функції ювенальної пенології поділено на дві групи: загальні (розкривають значення

цієї теорії для суспільства, та її роль у науковому бутті) та спеціальні (характеризують значення ювенальної пенології в системі наук про протидію злочинності) функції.

До загальних функцій ювенальної пенології віднесено такі: евристичну, світоглядну, гносеологічну, синтетичну, пояснювальну, логічну, праксеологічну, методологічну, прагматичну, прогностичну, правового моделювання, політичну, ідеологічну, виховну та навчальну. До спеціальних: інтеграційну, синтезуючу, розподільну, стабілізуючу, оптимізуючу, узгоджувальну, системотворчу, регулятивну, субординаційну, забезпечувальну, функцію цілепокладання. Охарактеризовано зміст кожної з них.

Усі спеціальні функції ювенальної пенології розподілено на зовнішні та внутрішні. Зовнішні спеціальні функції характеризують роль та призначення ювенальної пенології в системі наукового знання про протидію злочинності (інтеграційна, синтезуюча, розподільна, оптимізуюча та стабілізуюча). Внутрішні спеціальні функції характеризують означену теорію «у самій себе», розкривають її значення для розвитку інституту покарання неповнолітніх (узгоджувальна, системотворча, регулятивна, субординаційна, забезпечувальна, функція цілепокладання).

У підрозділі 4.4 «Розвиток ювенального кримінального законодавства України» проаналізовано тенденції та встановлено перспективи розвитку ювенального кримінального законодавства України.

Обґрунтовано тезу про те, що подальший розвиток ювенального кримінального законодавства обумовлюється, перш за все, трансформацією інституту кримінальної відповідальності неповнолітніх у підгалузь ювенального кримінального права, яка є результатом тривалого становлення, розвитку та поступового переосмислення самої теорії про покарання неповнолітніх правопорушників, а також реформування інститутів ювенальної судової та виправної системи, які відбувались в США, Англії та в інших європейських країнах за Нового та Новітнього часу.

Під ювенальним кримінальним правом запропоновано розуміти систему кримінально-правових норм, яка регулює правові відносини, пов'язані із застосуванням заходів кримінально-правового характеру до неповнолітніх, які вчинили злочин. Доведено, що існування ювенального кримінального права відповідає усім ключовим ознакам підгалузі права (М. С. Жук): 1) об'єктивно формується під впливом процесу ускладнення системи суспільних відносин, що підлягають правовому регулюванню; 2) є сукупністю однорідних взаємопов'язаних інститутів, які очолюються загальним інститутом; 3) має підгалузевий предмет; 4) є частиною галузі права, тобто не має можливості повного автономного існування, вона вирішує специфічні завдання в межах галузевого регулювання; 5) отримує зовнішнє оформлення у виді окремої структурної одиниці тексту закону або навіть окремого, діючого разом із кодексом (основним джерелом галузі), закону. Наводяться додаткові аргументи на користь виокремлення ювенального кримінального права у підгалузь кримінального права (О. М. Бібік, В. М. Додонов, Н. М. Крестовська, Е. Б. Мельникова, М. І. Хавронюк).

Розглянуто можливі варіанти законодавчого оформлення ювенального кримінального права. На підставі аналізу динаміки розвитку ювенальних

кримінально-правових відносин; впливу міжнародних та європейських стандартів на національне законодавство; необхідності забезпечення впровадження Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні; розвитку ювенальної правової думки; зовнішньо- та внутрішньосистемних зв'язків ювенальних кримінально-правових приписів доводиться доцільність ухвалення Закону України «Про кримінальну відповідальність неповнолітніх» у якості додатку до КК України.

Запропоновано доктринальну модель Закону України «Про кримінальну відповідальність неповнолітніх», що включає такі розділи: 1. Загальні положення (завдання закону, визначення понять, принципи кримінальної відповідальності неповнолітніх) 2. Заходи кримінально-правового впливу (мета заходів, їх види (виховні заходи, покарання, заходи безпеки), порядок заміни); 3. Виховні заходи (види, загальні засади обрання та призначення, правові наслідки); 4. Покарання (система, види); 5. Призначення покарання (загальні засади, спеціальні правила, порядок заміни); 6. Звільнення від покарання та його відбування (види, порядок застосування); 7. Заходи безпеки (види, порядок застосування).

Розділ 5 «Елементи інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України» складається з трьох підрозділів. У підрозділі 5.1 «Мета покарання неповнолітніх» обґрунтовано, що мета покарання визначає напрями розвитку всього комплексу наук кримінального циклу, перебуває в основі прогресивних методологічних розробок у сфері кримінально-правового впливу на неповнолітніх осіб і, крім того, є показником ставлення суспільства до засудженого і застосованого до нього покарання.

У зв'язку із тим, що мету покарання неповнолітніх на законодавчому рівні не встановлено (на кшталт ч. 2 ст. 50 КК України) проаналізовано регулятивні підзаконні акти, наукові праці сучасників, а також практику призначення покарання неповнолітнім. Констатовано, що вищі судові інстанції, національні суди та опитані судді (приблизно 60%) вбачають єдину мету покарання неповнолітніх у виправленні. Мету покарання у виді виправлення неповнолітніх передбачено, зокрема, у законодавстві Німеччини, Республіки Хорватія, Республіки Польща, Канаді, Афганістані, Японії та В'єтнамі.

Констатовано, що вітчизняні спеціальні наукові розробки у сфері покарання неповнолітніх мають процедурний характер і в більшості своїй не розкривають істинної, аутентичної мети покарання неповнолітніх. Піддано критиці позиції тих вчених, що відстоюють наявність чотириланкової структури мети покарання неповнолітніх (А. О. Клевцов, Н. Я. Ковтун, А. Ю. Коновалова, М. С. Пузирьов, І. В. Сингаївська). Доведено, що такою метою має бути виправлення, пов'язане з процесом позитивних змін, які відбуваються в особистості неповнолітнього та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки. У неповнолітніх осіб, які вчинили злочин, під час покарання має сформуватись негативна оцінка не тільки до свого діяння, але й взагалі ставлення до вчинення суспільно-небезпечних діянь, передбачених КК України, а також стійка позитивна суспільна установка, яка має утримувати їх від вчинення правопорушень.

У підрозділі 5.2 «Види покарань, що застосовуються до неповнолітніх» проаналізовано систему покарань, які застосовуються до неповнолітніх, та охарактеризовано їх подальший розвиток. З'ясовано, що сучасний стан кримінально-

правової регламентації видів покарань неповнолітніх вимагає її оновлення. Таку тезу підтримали більше 80% опитаних суддів.

На підставі аналізу проблем законодавчої регламентації штрафу та напрацювань вчених (А. Ю. Коновалова, О. С. Яцун) додатково обґрунтовано, що цей вид покарання має бути позбавлений ознак конфіскації майна (а саме, звернення стягнення з майна неповнолітнього). Піддано критичному аналізу положення зарубіжного законодавства (наприклад, РФ, Ефіопія, Маврикій, Беліз, Гайана) щодо сплати батьками штрафу, який призначено неповнолітньому. Запропоновано передбачити розмір штрафу від шести до двадцяти щомісячних доходів неповнолітнього та можливість його заміни виховними заходами у разі несплати та відсутності підстав для розстрочки виплати. На основі дослідження судової практики, статистики та зарубіжного законодавства обґрунтовано недоцільність застосування до неповнолітніх покарання у виді виправних робіт.

Зважаючи на розповсюдженість та доволі високу ефективність покарання у виді громадських робіт підтримано позицію вчених про призначення цього виду покарання неповнолітнім з 14 років (крім осіб, визнаних інвалідами першої або другої групи, а також вагітних).

Зважаючи на майже повну відповідність арешту покаранню у виді позбавлення волі обґрунтовано відмову від використання цього покарання в існуючій наразі формі. Відмічено, що у зарубіжному законодавстві прогресивних країн арешт вже давно трансформовано у захід впливу, або йому надано істотних виправних ознак (наприклад, Німеччина, Хорватія, Польща, Ефіопія, Гайана, РФ). Запропоновано трансформацію цього покарання на «направлення до соціального центру», що полягає в обмеженні свободи неповнолітнього та (або) накладенні на нього певних зобов'язань та обмежень, які визначаються соціальним центром. Зазначене покарання може бути як з відривом (довготривале перебування в центрі на строк від одного місяця до одного року), так і без відриву від оточуючого середовища (направлення на певну кількість годин протягом дня на строк від 15 до 45 днів з тривалістю виконання не більше трьох годин на день).

Встановлено, що покарання у виді позбавлення волі є найбільш поширеним, але малоефективним, стигматичним, навіть руйнівним. За результатами компаративного аналізу з'ясовано, що у зарубіжному законодавстві існують такі особливості кримінально-правової регламентації цього виду покарання: у більшості має назву «ув'язнення», в основному призначається особам від 16 років, термін відбування покарання, як правило, обмежено 5 роками (у певних випадках – 10 років), призначається за «серйозні» правопорушення (аналог вітчизняних тяжких злочинів).

Підтримано позицію вчених про заміну назви «позбавлення волі» на «ув'язнення» (М. І. Хавронюк). Обґрунтовано, що ув'язнення може бути призначене лише неповнолітньому, який на момент постановлення вироку досяг шістнадцяти років, на строк від двох до шести років (за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини, або вчинення двох або більше особливо тяжких злочинів – на строк до восьми років). Запропоновано строки ув'язнення неповнолітніх: за тяжкий злочин – не більше чотирьох років; за особливо тяжкий злочин – не більше шести років.

Обґрунтовано доцільність відмови від застосування додаткових покарань до неповнолітніх та заміну їх на виховні заходи (зокрема, такі: догана з боку суду; вибачення; спеціальні зобов'язання; підвищена турбота та нагляд над дитиною; відшкодування заподіяних майнових збитків; реституція; медіація, участь у виховних та пробаційних програмах. З урахуванням заходів безпеки така система ювенальних кримінально-правових заходів впливу існує у Німеччині, Сербії, Польщі, Ефіопії, Республіці Маврикій, Канаді, Белізі, Японії, В'єтнамі.

У підрозділ 5.3. «Призначення покарання неповнолітнім» розроблено загальні засади та спеціальні правила призначення покарання неповнолітнім.

Відмічено, що найсуттєвішою проблемою призначення покарання неповнолітнім є обов'язок суду призначати покарання у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за вчинений злочин (п. 1 ч. 1 ст. 65 КК України). З метою виходу з цієї ситуації піддано критичному аналізу пропозиції вчених щодо доповнення усіх санкцій КК України покараннями, які можуть призначатись неповнолітнім (О. С. Яцун), та підтримано точку зору, що під час призначення покарання неповнолітнім суд не повинен обмежуватися положеннями санкцій КК України (Н. Л. Березовська, Н. А. Орловська). Зважаючи на те, що санкція КК України є показником типової суспільної небезпечності злочину, обґрунтовано позицію, що суд під час призначення покарання неповнолітньому має виходити саме із типової суспільної небезпечності злочину (подібний підхід використовується у Німеччині).

Доведено, що заради призначення адекватного, максимально індивідуалізованого покарання для неповнолітнього суд зобов'язаний урахувати усі обставини вчинення злочину, особистість неповнолітнього (вік та особливості його фізичного та психічного розвитку, стан здоров'я, рівень освіти, умови життя та виховання, вплив дорослих, поведінку під час та після вчинення злочину та іншу інформацію, яка дозволить прийняти рішення в інтересах дитини під час призначення покарання), а також вплив покарання на можливість виправлення неповнолітнього. Запропоновано передбачити положення про те, що за вчинення неповнолітнім злочину невеликої тяжкості покарання не призначається.

Обґрунтовано, що за злочини, вчинені неповнолітнім у співучасті, суд зобов'язаний враховувати характер та ступінь участі неповнолітнього у вчиненні злочину, характер стосунків між співучасниками, ступінь залежності неповнолітнього від співучасників. Стосовно призначення покарання неповнолітньому за сукупністю злочинів та за сукупністю вироків доведено необхідність використання існуючої системи призначення покарання з такими особливостями: якщо неповнолітній до повного виконання виховних заходів вчинив новий злочин, суд призначає йому покарання, а у разі неможливості його призначення – виховний захід, пов'язаний з ізоляцією від суспільства; якщо хоча б один із злочинів є тяжким або особливо тяжким, суд призначає неповнолітньому остаточне покарання у виді ув'язнення; до покарання, призначеного за сукупністю злочинів, можуть бути приєднані виховні заходи, призначені судом за злочини, у вчиненні яких неповнолітнього було визнано винним; призначений хоча б за одним із вироків виховний захід або невідбута його частина за попереднім вирокіом підлягає приєднанню до покарання, остаточно призначеного за сукупністю вироків.

Запропоновано правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення для неповнолітніх.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження теоретико-прикладних засад становлення та розвитку інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України є завершеною науковою працею, в якій сформульовані концептуальні положення, спрямовані на розв'язання важливої науково-прикладної проблеми – вироблення цілісного доктринального підходу до формування концепції цього інституту, розроблення пропозицій, спрямованих на вдосконалення законодавства про кримінальну відповідальність та практики його застосування. Основні результати дисертаційного дослідження полягають у наступному.

1. Проблеми методології дослідження інституту покарання неповнолітніх поділяються на дві категорії: перша – проблеми, пов'язані суто з атрибутивними ознаками інституту покарання неповнолітніх (малодослідженість сутнісних ознак інституту покарання неповнолітніх; нерозробленість міжгалузевих та внутрішньогалузевих зв'язків інституту покарання неповнолітніх; проблематичність експериментальної перевірки отриманих результатів); друга – суто методологічні проблеми, більшою мірою обумовлені станом методологічних розробок у кримінальному праві України (консервантивність методологічних підходів до пізнання кримінально-правових явищ; відсутність у науці кримінального права єдиного підходу при дослідженні кримінально-правових явищ; відсутність єдиного та сталого розуміння методів дослідження кримінально-правових явищ).

Методика дослідження інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України, ґрунтуючись на загальних принципах методології наукового дослідження, передбачає використання підходів філософсько-світоглядного (діалектичного, антропологічного, аксіологічного, феноменологічного, герменевтичного та позитивістського), методів загальнотеоретичного (історичного, системного, структурно-функціонального, синергетичного, компаративного (порівняльного), статистичних та математичних) та емпіричного (методів дослідження особистості, бесід, біографічного методу, опитування, анкетування, контент-аналізу матеріалів кримінальних проваджень та вироків) рівнів.

2. Метою компаративного дослідження інституту покарання неповнолітніх є: 1) ознайомлення з різними правовими культурами, ставленням суспільства до неповнолітніх, які вчинили злочин; 2) збагачення національної кримінально-правової думки та знайдення «точок дотику» між ювенальною кримінально-правовою доктриною України та інших держав; 3) з'ясування спільних рис, а також особливостей кримінально-правового регулювання інституту покарання неповнолітніх; 4) розроблення шляхів удосконалення національного законодавства України з урахуванням прогресивних ідей теорії покарання неповнолітніх; 5) розроблення оптимальної кримінально-правової моделі пенального впливу на неповнолітніх. Методика компаративного дослідження передбачає послідовне виконання таких етапів: 1) діагностичне дослідження; 2) формулювання завдання; 3) побудова моделі; 4) проведення аналізу; 5) апробація результатів дослідження і

вдосконалення моделі; 6) впровадження отриманих результатів.

До застосування компаративного методу у дослідження інституту покарання неповнолітніх мають ставитись поряд із загальними такі додаткові вимоги: 1) предмет дослідження має порівнюватись з подібними за їх призначенням, ознаками, сутністю та властивостями; 2) співставлення має бути системним та підпорядкованим загальній меті; 3) мають досліджуватись не окремі випадкові деталі, нюанси, фрагменти тощо, а типові, достовірні факти; 4) застосування цього методу має бути поєднане з гармонічним використанням інших методів наукового дослідження. Інституційний рівень компаративного дослідження інституту покарання неповнолітніх вимагає його проведення за такими критеріями: 1) нормативне закріплення інституту покарання неповнолітніх у кримінальному законодавстві; 2) особливості покарання різних вікових груп неповнолітніх, або кримінально-правове значення поняття «неповнолітній»; 3) система та види покарань, що застосовуються до неповнолітніх; 4) особливості призначення покарань неповнолітнім.

3. Характеристику КПП слід здійснювати на підставі аналізу базових (галузева приналежність правових норм, що утворюють КПП; зовнішнє оформлення (нормативне закріплення КПП у положеннях законодавства про кримінальну відповідальність); предмет регулювання; завдання; принципи) та додаткових (домінуючий метод кримінально-правового регулювання; структура (внутрішня побудова); спеціалізація кримінально-правового матеріалу; функції; взаємозв'язок з інститутами кримінального та інших галузей права) ознак.

4. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України – це система кримінально-правових норм, закріплених у положеннях Загальної та Особливої частин КК України, яка визначає мету, систему (види та розміри), особливості призначення покарання дитині у віці від 16 років (в окремих, передбачених законом, випадках – від 14 років).

Відповідно до базових ознак інститут покарання неповнолітніх: 1) поєднує кримінально-правові норми, які визначають мету, систему (види та розміри), особливості призначення покарання неповнолітнім; 2) знаходить своє нормативне закріплення в положеннях Загальної та Особливої частин КК України; 3) регулює суспільні відносини, пов'язані з обранням судом виду та розміру покарання неповнолітньому, який вчинив злочин; 4) є предметно-функціональним; 5) заснований на принципі урахування біосоціальних та психофізіологічних особливостей неповнолітніх у законодавстві та правозастосовній практиці. Відповідно до додаткових ознак цей інститут: 1) є втіленням імперативного методу кримінально-правового регулювання, хоча і не позбавлений окремих рис диспозитивності; 2) є складним та включає два підінститути: видів покарань, що застосовуються до неповнолітніх та призначення покарання неповнолітнім; 3) є диференційованим; 4) виконує охоронну функцію, однак містить регулятивні норми, що спрямовані на розв'язання внутрішніх потреб інституту; 5) є міждисциплінарним.

5. Принципи інституту покарання неповнолітніх – це відправні, базові ідеї та засади ювенального кримінального права, які визначають сутність, зміст і побудову цього інституту з урахуванням біосоціальних та психофізіологічних особливостей досліджуваної категорії осіб. Принципами інституту покарання неповнолітніх є:

урахування біосоціальних та психофізіологічних особливостей неповнолітніх у законодавстві та правозастовній практиці; співрозмірності; неприпустимості/заборони застосування по відношенню до неповнолітніх найсуворіших видів покарань; застосування позбавлення волі лише в якості крайнього заходу та на якомога мінімальний термін часу; широкого застосовування соціально-орієнтованих заходів.

Принцип урахування біосоціальних та психофізіологічних особливостей неповнолітніх у законодавстві та правозастовній практиці є фундаментальним принципом інституту покарання неповнолітніх. Цей принцип продиктований «духом» ювенального кримінального права. Інші принципи інституту покарання неповнолітніх походять з «букви» закону, здебільшого – з джерел міжнародного права.

6. Основним критерієм періодизації історичного розвитку інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України є ставлення держави й суспільства до дитини та кримінально-правового статусу неповнолітнього; додатковими обов'язковими – ставлення держави та суспільства до покарання в цілому та покарання неповнолітніх зокрема, формування та розвиток української державності та суспільства, формування наукових концепцій та теорій про особливості покарання неповнолітніх; додатковими факультативними – розвиток кримінально-правових відносин на території України, розвиток кримінального права та законодавства.

Історія розвитку інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України поділяється такі періоди: 1) зародження особливого підходу до покарання неповнолітніх (від найдавніших часів до 882 р.); 2) від 882 р. до 1917 р. – період формування та розвитку наукових знань і вчень про інститут покарання неповнолітніх, формування та розвитку ювенального кримінального законодавства, апробації ювенальних технологій у практиці судів з розгляду кримінальних справ; 3) із 1917 р. до 1991 р. – період занепаду ювенального кримінального права та ювенальної юстиції, посилення адміністративно-командних засад в ювенальному кримінальному законодавстві; 4) із 1991 р. до 2001 р. – період оформлення галузі українського ювенального права, розроблення нових наукових підходів до кримінально-правового регулювання інституту покарання неповнолітніх; 5) із 2001 р. до сьогодні – період оновлення кримінально-правового регулювання інституту покарання неповнолітніх, оформлення ювенального кримінального права у підгалузь кримінального права, вироблення наукових засад ювенальної пенології.

7. Розрізнення змісту міжнародних (загальних) та європейських (регіональних) стандартів покарання неповнолітніх має досить умовний характер, оскільки обидві системи стандартів (відповідні стандартно-правові системи ООН та Ради Європи) є пов'язаними між собою через обопільну прихильність до якомога ширшого застосування до неповнолітніх правопорушників некаральних заходів впливу, а також через стан взаємного визнання та взаємної відповідності джерел права одне одного.

Міжнародними та європейськими стандартами покарання неповнолітніх є загальноприйняті, нормативно закріплені та вживані у міжнародному та європейському співтоваристві норми кримінального права, які полягають у визнанні неповнолітніх в якості специфічної вікової та соціальної категорії суб'єктів кримінально-правових відносин; забороні застосування до них певних найсуворіших

видів кримінальних покарань, які, у свою чергу, можуть бути застосовані лише до дорослих правопорушників; можливості застосування до неповнолітніх інших видів покарань, зокрема позбавлення волі лише в якості крайнього заходу; пріоритетності та розповсюдженості практики застосування до неповнолітніх кримінально-правових заходів соціально-реінтеграційного характеру.

8. Основним вектором впливу міжнародних та європейських стандартів на національне ювенальне кримінальне право є впровадження принципу відвернення у національні моделі кримінального правосуддя для неповнолітніх. Зараз, залежно від відображення цього принципу у національному законодавстві, розрізняють три моделі кримінального правосуддя для неповнолітніх: модель, яка базується на забезпеченні благополуччя неповнолітніх правопорушників («welfare model»); кримінально-судова модель («justice model») та змішана модель («hybrid model»). Однак, різниця між ними поступово зникає, оскільки наріжним каменем розвитку національного ювенального кримінального права є принцип відвернення, який на сьогоднішній день знаходить свій прояв у необхідності максимального скорочення обсягів застосування до неповнолітніх тюремного ув'язнення із перспективою остаточної відмови від застосування цього виду покарання в майбутньому.

9. Ювенальна пенологія – це кримінологічна теорія (система ідей, понять, категорій і зв'язків між ними), що описує та пояснює сутність та закономірності розвитку інституту покарання неповнолітніх, визначає шляхи оптимізації кримінально-правових засобів впливу на неповнолітніх, формує наукові засади та прикладні рекомендації щодо досягнення мети покарання неповнолітніх та протидії ювенальній пенальній злочинності в цілому. Її система передбачає дві частини – загальну та особливу.

Загальна частина ювенальної пенології включає в себе вихідні та основоположні структурні елементи, у яких систематизовано її ідею та зміст (включає такі змістовні блоки: понятійний апарат ювенальної пенології; принципи ювенальної пенології; мета та завдання покарання неповнолітніх; система та види покарань, що застосовуються до неповнолітніх). Функціональним призначенням особливої частини ювенальної пенології є деталізація положень загальної частини, забезпечення реалізації цих положень (включає такі змістовні блоки: призначення покарання неповнолітнім, кримінологічні засади протидії та запобігання пенальній злочинності неповнолітніх, кримінально-виконавчий статус неповнолітніх осіб, які відбувають покарання, кримінальні процесуальні гарантії прав неповнолітніх, які відбувають покарання, тощо).

10. Мета ювенальної пенології (її стратегічне завдання) полягає у науковому забезпеченні протидії ювенальній злочинності. У цілому завдання, що стоять перед ювенальною пенологією, розподіляються на чотири групи, що включають наукове забезпечення: 1) протидії злочинності в цілому; 2) протидії ювенальній злочинності; 3) досягнення завдань, що стоять перед КК України (ч. 1 ст. 1 КК України); 4) досягнення мети покарання неповнолітніх. Визначена структура завдань ювенальної пенології є ієрархічною (перші два завдання є стратегічними, наступні два – тактичними). Принципами ювенальної пенології є такі: принцип гласності; принцип безперервності вдосконалення; принцип наступності; принцип новизни;

принцип взаємозалежності з науками кримінально-правового циклу; принцип об'єктивності; принцип обґрунтованості; принцип системності.

11. Функція ювенальної пенології – це та роль, яку виконує теорія про покарання неповнолітніх у суспільстві. Усі функції ювенальної пенології поділяються на дві групи: загальні (розкривають значення цієї теорії для суспільства, та її роль у науковому бутті) та спеціальні (характеризують значення ювенальної пенології в системі наук про протидію злочинності) функції.

До загальних функцій ювенальної пенології відносяться такі: евристична, світоглядна, гносеологічна, синтетична, пояснювальна, логічна, праксеологічна, методологічна, прагматична, прогностична, правового моделювання, політична, ідеологічна, виховна та навчальна. Спеціальні функції ювенальної пенології поділяються на зовнішні та внутрішні. Зовнішні спеціальні функції характеризують роль та призначення ювенальної пенології в системі наукового знання про протидію злочинності (інтеграційна, синтезуюча, розподільна, оптимізуюча та стабілізуюча). Внутрішні спеціальні функції характеризують означену теорію «у самій себе», розкривають її значення для розвитку інституту покарання неповнолітніх (узгоджувальна, системотворча, регулятивна, субординаційна, забезпечувальна, функція цілепокладання).

12. Подальший розвиток ювенального кримінального законодавства обумовлюється трансформацією інституту кримінальної відповідальності неповнолітніх у підгалузь ювенального кримінального права (системи кримінально-правових норм, яка регулює правові відносини, пов'язані із застосуванням заходів кримінально-правового характеру до неповнолітніх, які вчинили злочин). Аналіз динаміки розвитку ювенальних кримінально-правових відносин; впливу міжнародних та європейських стандартів на національне законодавство; необхідності забезпечення впровадження Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні; розвитку ювенальної правової думки; зовнішньо та внутрішньо системних зв'язків ювенальних кримінально-правових приписів доводить доцільність ухвалення Закону України «Про кримінальну відповідальність неповнолітніх» у якості додатку до КК України.

13. Метою покарання неповнолітніх є виправлення, пов'язане з процесом позитивних змін, які відбуваються в особистості неповнолітнього та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки. У неповнолітніх осіб, які вчинили злочин, під час покарання має сформуватись негативна оцінка не тільки до свого діяння, але й взагалі ставлення до вчинення суспільно-небезпечних діянь, передбачених КК України, а також стійка позитивна суспільна установка, яка має утримувати їх від вчинення правопорушень.

14. Штраф як вид покарання неповнолітніх має бути позбавлений ознак конфіскації майна. Слід встановити розмір штрафу від шести до двадцяти щомісячних доходів неповнолітнього та передбачити можливість його заміни виховними заходами у разі його несплати та відсутності підстав для розстрочки його виплати. Виправні роботи недоцільно застосовувати до неповнолітніх. Громадські роботи слід призначати неповнолітнім, які досягли 14-річного віку на момент вчинення злочину. Арешт має бути замінено на покарання у виді «направлення до соціального центру», що полягає в обмеженні свободи неповнолітнього та (або)

накладенні на нього певних зобов'язань та обмежень, які визначаються соціальним центром. Суд може призначати ув'язнення лише неповнолітньому, який на момент постановлення вироку досяг шістнадцяти років, на строк від двох до шести років (за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини, або вчинення двох або більше особливо тяжких злочинів – на строк до восьми років). Обґрунтованими строками ув'язнення є такі: за тяжкий злочин – не більше чотирьох років; за особливо тяжкий злочин – не більше шести років. Додаткові покарання для неповнолітніх мають бути замінені на виховні заходи.

15. Під час призначення покарання неповнолітньому суд має виходити саме із типової суспільної небезпечності злочину. Заради призначення адекватного, максимально індивідуалізованого покарання для неповнолітнього суд зобов'язаний урахувати усі обставини вчинення злочину, особистість неповнолітнього, а також вплив покарання на можливість виправлення неповнолітнього. За вчинення неповнолітнім злочину невеликої тяжкості покарання не має призначатись. За злочини вчинені неповнолітнім у співучасті суд додатково зобов'язаний враховувати характер та ступінь участі неповнолітнього у вчиненні злочину, характер стосунків між співучасниками, ступінь залежності неповнолітнього від співучасників. Правила призначення покарання неповнолітньому за сукупністю злочинів та за сукупністю вироків мають урахувати особливості запропонованих видів покарань та механізм примусового впливу на особистість неповнолітнього. Таке твердження стосується й правил складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення для неповнолітніх.

16. З урахуванням сучасних досягнень кримінально-правової науки в роботі розроблено доктринальну модель Закону України «Про кримінальну відповідальність неповнолітніх», яка подана в додатках до дисертації. Зазначена модель може стати фундаментом оновлення КК України у частині кримінальної відповідальності неповнолітніх та й може бути покладена в основу законопроекту «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо кримінальної відповідальності неповнолітніх)».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Назимко Є. С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. Генеза, міжнародні та європейські стандарти, ювенальна пеналогія : монографія / Є. С. Назимко ; вступ. слово д.ю.н., проф. О. М. Литвинова. – К. : Юрінком Інтер, 2016. – 384 с. *Рецензії:* Дудоров О.О. *Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України* / О.О. Дудоров // *Право і суспільство*. – 2016. – №1, Частина 2. – С. 208–210.; Бабенко А. М. *Рецензія на монографію Є.С. Назимка «Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України: генеза, міжнародні та європейські стандарти, ювенальна пеналогія» [Електронний ресурс]* / А. М. Бабенко, В. Я. Конопельський // *Форум права*. – 2016. – № 1. – С. 281–284. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_1_45.pdf.

2. Назимко Є. С. Зарубіжний досвід кримінально-правової регламентації інституту покарання неповнолітніх : монографія / Є. С. Назимко, вступне слово та

загальна редакція д.ю.н., проф. О. М. Литвинова; Донецький юридичний інститут МВС України, Кримінологічна асоціація України. – К. : КНТ, 2015. – 368 с. **Рецензії:** Кузнецов В. В. *Актуальне дослідження зарубіжного досвіду кримінально-правової регламентації інституту покарання неповнолітніх* / В.В. Кузнецов, А. А. Вознюк // *Часопис Київського університету права.* – 2015. – № 1. – С. 360–363.; Кучинська О. П. *Ювенальна пенальна компаративістика та її значення для науки кримінального процесу. Рецензія на монографію Є. С. Назимка «Зарубіжний досвід кримінально-правової регламентації інституту покарання неповнолітніх»* / О. П. Кучинська // *Наше право.* – 2015. – № 2. – С. 182–183; Халимон С. І *Нова книга з кримінально-правової компаративістики (рецензія на монографію Є. С. Назимка «Зарубіжний досвід кримінально-правової регламентації інституту покарання неповнолітніх»)* [Електронний ресурс] / С. І Халимон, М. С. Пузирьов // *Вісник Асоціації кримінального права України.* – 2015. – № 1. – С. 397–401. – Режим доступу : http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/visnik_yg/4/27.pdf.

3. Назимко Є. С. *Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України (нарис з методології дослідження)* : монографія / Є. С. Назимко; Донецький юридичний інститут МВС України – Донецьк : Ноулідж (Донецьке відділення), 2014. – 370 с. **Рецензія:** Житний О. О. *Актуальне дослідження проблем методології пізнання інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України* / О. О. Житний // *Держава і право.* – 2014. – Вип. 64. – С. 496-499.

4. Назимко Є. С. *Становлення та розвиток ювенальної пенальної політики Республіки Польща (кримінально-правове дослідження)* : монографія / О. М. Литвинов, Є. С. Назимко, Т. І. Пономарьова ; за заг. ред. д.ю.н., проф. О. М. Литвинова. – К. : Дакор, 2015. – 128 с. (*Особистий внесок автора: розроблено розділ 1*).

Наукові статті, опубліковані у фахових виданнях України:

1. Назимко Є. *Покарання як категорія наук кримінально-правового циклу* / Є. Назимко // *Юридична Україна.* – 2011. – №4. – С. 82-87.

2. Назимко Є. С. *Дослідження інституту покарання неповнолітніх: обґрунтування необхідності та основні напрями* / Є. С. Назимко // *Митна справа.* – 2012. – № 6. – Ч. 2, Кн. 1. – С. 139–144.

3. Назимко Є. С. *Мета у системі цілепокладання покарання неповнолітніх за кримінальним правом України* [Електронний ресурс] / Є. С. Назимко // *Форум права.* – 2012. – № 4. – С. 682–686. – Режим доступу : <http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/20124/12neckpu.pdf>.

4. Назимко Є. С. *Ювенальна пенологія – теорія про покарання неповнолітніх: визначення структури* / Є. С. Назимко // *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право.* – 2012. – Випуск 19, Т. № 4. – С. 72–75.

5. Назимко Є. *Покарання неповнолітніх: аналіз та моделювання подальших змін і доповнень до розділу XV Загальної частини Кримінального кодексу України* / Є. Назимко // *Віче: Громадсько-політичний журнал.* – 2013. – № 2. – С. 16–19.

6. Назимко Є. С. *Аналіз положень проекту Закону України «Про пробацію»: ювенальний вимір* / Є. С. Назимко // *Наше право.* – 2013. – № 2. – С. 88–92.

7. Назимко Є. С. *Загальні функції ювенальної пенології: види та характеристика* / Є. С. Назимко // *Митна справа.* – 2013. – №1. – Ч.2, Кн. 1. – С. 156–162.

8. Назимко Є. С. Використання математичних методів як засіб оптимізації застосування покарання до неповнолітніх: кримінально-правовий аспект / Є. С. Назимко // Віче: Громадсько-політичний журнал. – 2013. – №10. – С. 14–17.

9. Назимко Є. С. Проблеми методології пізнання інституту покарання неповнолітніх в кримінальному праві України: встановлення кола та шляхи розв'язання / Є. С. Назимко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право. – 2013. – Випуск 21., Ч I., Т.3. – С. 69–72.

10. Назимко Є. С. Вдосконалення системи покарань неповнолітніх за вчинення кримінальних проступків / Є. С. Назимко // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. – 2013. – № 1 (II). – С. 235–242.

11. Назимко Є. С. Особливості покарання неповнолітніх за кримінальним законодавством Федеративної Республіки Німеччина, Російської Федерації та України / Є. С. Назимко // Порівняльно-правові дослідження : Українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал. – 2013. – № 1–2. – С. 247–254.

12. Назимко Є. С. Відкритість як ознака інституту покарання неповнолітніх: сутність та методологічне значення / Є. С. Назимко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2013. – № 2. – С. 19–29.

13. Назимко Є. С. Покарання за злочини, вчинені спільно з дітьми: проблеми нормативно-правового регулювання та практики його застосування / Є. С. Назимко // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика): науково-практичний журнал. – 2013. – № 2 (30). – С. 161–169.

14. Назимко Є. С. Види та загальна характеристика спеціальних функцій ювенальної пенології / Є. С. Назимко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2013. – № 6-2, Т. 2. – С. 91–93.

15. Назимко Є. С. Покарання неповнолітніх у системі кримінально-правового регулювання суспільних відносин / Є. С. Назимко // Підприємництво, господарство і право. – 2014. – № 1. – С. 83–86.

16. Назимко Є. Можливість використання результатів анкетування суддів місцевих загальних судів щодо ефективності застосування покарання до неповнолітніх у законодавчій діяльності / Є. Назимко // Юридичний вісник. – 2014. – № 2. – С. 143–149.

17. Назимко Є. С. Результати анкетування суддів апеляційних інстанцій щодо ефективності застосування покарання до неповнолітніх та можливість їх використання в законодавчій і правозастосовній діяльності / Є. С. Назимко // Віче: Громадсько-політичний журнал. – 2014. – №6. – С. 20–22.

18. Назимко Є. С. Особливості покарання неповнолітніх відповідно до Закону «Про неповнолітніх правопорушників» Ісламської Республіки Афганістан / Є. С. Назимко // Держава і право. – 2014. – Вип. 63. – С. 225–231.

19. Назимко Є. С. Особливості покарання неповнолітніх за законодавством Белізу (кримінально-правовий та кримінально-процесуальний аспекти) / Є. С. Назимко // Наше право. – 2014. – № 5. – С. 106–112.

20. Назимко Є. С. Філософський вимір інституту покарання неповнолітніх за законодавством України про кримінальну відповідальність (нарис з правової антропології) / Є. С. Назимко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2014. – № 1. – С. 3–9.

21. Назимко Є. С. Кримінально-правові та кримінальні процесуальні особливості регламентації інституту покарання неповнолітніх відповідно до Закону Республіки Сербія «Про неповнолітніх кримінальних правопорушників та кримінальний захист неповнолітніх осіб» / Є. С. Назимко // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 1. – С. 287–292.

22. Назимко Є. С. Мета та методика компаративістського дослідження інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України [Електронний ресурс] / Є. С. Назимко // Вісник Асоціації кримінального права. – 2014. – № 2 (3). – С. 88–99. – Режим доступу : http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/visnik_yg/3/8.pdf. – Назва з екрана.

23. Назимко Є. С. Загальна характеристика Закону Канади «Про кримінальну юстицію у справах молоді» та особливості застосування окремих запобіжних і кримінально-правових заходів до неповнолітніх / Є. С. Назимко // Судова апеляція. – 2014. – № 4. – С. 104–112.

24. Назимко Є. С. Особливості винесення вироків (призначення покарання) неповнолітнім за ювенальним кримінальним законодавством Канади / Є. С. Назимко // Підприємництво, господарство і право. – 2015. – № 1. – С. 69–74.

25. Назимко Є. С. Законодавство Соціалістичної Республіки В'єтнам про покарання неповнолітніх осіб / Є. С. Назимко // Юридична Україна. – 2015. – №1. – С. 66–73.

26. Назимко Є. С. Особливості застосування кримінально-правових засобів реагування до неповнолітніх правопорушників за законодавством Ісламської Республіки Пакистан / Є. С. Назимко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2015. – № 1. – С. 334–347.

27. Назимко Є. С. Запровадження у навчальний процес вищих навчальних закладів юридичного профілю навчальної дисципліни «Ювенальна пенологія»: необхідність, очікувані результати / Є. С. Назимко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2015. – № 1. – С. 82–87.

28. Назимко Є. С. Загальні положення кримінальної відповідальності неповнолітніх за законодавством Республіки Ірландія / Є. С. Назимко // Право і суспільство. – 2015. – № 2. – С. 236–243.

29. Назимко Є. С. Змістовно-характерні риси міжнародно-правових стандартів застосування покарання до неповнолітніх / Є. С. Назимко // Право.ua. – 2015. – № 1. – С. 113–123.

30. Назимко Є. С. Особливості застосування засобів кримінально-правового впливу до неповнолітніх за законодавством Японії (матеріальний та процесуальний аспекти) [Електронний ресурс] / Є. С. Назимко // Вісник Асоціації кримінального права. – 2015. – № 1 (4). – С. 172–184. – Режим доступу : http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/visnik_yg/4/10.pdf. – Назва з екрана.

31. Назимко Є. С. Європейські правові стандарти застосування покарання до неповнолітніх [Електронний ресурс] / Є. С. Назимко // Вісник Асоціації кримінального права. – 2015. – № 2 (5). – С. 154–169. – Режим доступу : <http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/01/11Назимко.pdf>. – Назва з екрана.

32. Назимко Є. С. Принципи інституту покарання неповнолітніх / Є. С. Назимко // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2016. – № 1. – С. 75–89.

33. Назимко Є. С. Кримінально-правовий інститут: аналіз додаткових ознак / Є. С. Назимко // Право.ua. – 2016. – №1. – С. 43–52.

34. Назимко Є. С. Закон України «Про кримінальну відповідальність неповнолітніх»: необхідність розроблення та доктринальна модель / Є. С. Назимко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2016. – № 2. – С. 141–157.

35. Назимко Є. С. Характеристика інституту покарання неповнолітніх [Електронний ресурс] / Є. С. Назимко // Вісник Асоціації кримінального права. – 2016. – № 1 (6). – С. 212–223. – Режим доступу : http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/06/14_Nazimko.pdf. – Назва з екрана.

Наукові статті, опубліковані у наукових періодичних виданнях інших країн та вітчизняних фахових наукових виданнях, що включені до науково-метричних баз:

1. Nazymko J. System kar dla niepełnoletnich: wyniki wykonania badania empirycznego / Jegor Nazymko // Nauka i studia. Prawo. – 2012. – 21 (66). – S. 11–15.

2. Nazymko J. Pojęcie polepszyć system kar dla niepełnoletnich w prawie karnym Ukrainy / J. Nazymko // Nauka i studia. Prawo. – 2013. – 28 (96). – S. 28–32.

3. Nazymko Y Crime and punishment: christian and legal aspects / Yegor Nazymko // Legea si Viata. – 2013. – № 11. – S. 192–195.

4. Назимко Є. С. Історичний метод та проблеми періодизації історії розвитку інституту покарання неповнолітніх / Є. С. Назимко // Jurnalul Juridic National: teorie si practica. – 2014. – № 1. – С. 47–57.

5. Назимко Є. Особливості застосування покарання до неповнолітніх відповідно до Закону Республіки Хорватія «Про суди у справах неповнолітніх осіб» / Є. С. Назимко // Право України. – 2014. – № 7. – С. 234–244.

6. Назимко Є. С. Засоби кримінально-правового впливу на неповнолітніх за законодавством Федеративної Демократичної Республіки Ефіопія: загальна характеристика та особливості застосування / Є. С. Назимко // Право України. – 2015. – №5. – С. 186–193.

7. Назимко Є.С. Кримінально-правовий інститут: загальнотеоретичний підхід до характеристики та аналіз базових ознак / Є.С. Назимко // Європейські перспективи. – 2016. – № 1. – С. 115–127.

Тези доповідей на наукових конференціях:

1. Назимко Є. С. Окремі проблеми методології дослідження інституту покарання / Є. С. Назимко // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозіуму, 21–22 вересня 2012 р. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – С. 178–181.

2. Назимко Е. С. Общее понятие ювенальной пенологии / Е. С. Назимко // Современное состояние и проблемы уголовного и уголовно-процессуального права, юридической психологии. Секция «Уголовное право» : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Россия, г. Волгоград, 13-14 декабря 2012 г.) / Федер. гос. авт. образоват. учреждение высш. проф. образования «Волгоград. гос. ун-т», Прокуратура Волгогр. обл.; сост. : Л. В. Лобанова, Н. В. Висков, Л. Н. Ларионова. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2012. – С. 260-266.

3. Назимко Є. С. Аналіз чинників трансформації сучасної кримінально-правової політики у сфері покарання неповнолітніх на законодавчому рівні / Є. С. Назимко //

Політика в сфері боротьби зі злочинністю: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (1–2 березня 2013 р., м. Івано-Франківськ). – Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. – С. 136–138.

4. Назимко Є. С. Покарання неповнолітніх за вчинення кримінальних проступків: аналіз законодавчої бездіяльності та пропозиції стовно розв'язання проблеми / Є. С. Назимко // Кримінальні проступки: теоретичне підґрунтя та шляхи вдосконалення законодавства України: матеріали всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф., (м. Луганськ, 18–26 березня 2013 р.) / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2013. – С. 129–136.

5. Назимко Є. С. Про необхідність дослідження інституту покарання неповнолітніх за кримінальним законодавством Федеративної Республіки Німеччина та його значення для розвитку української ювенальної пенології / Є. С. Назимко // Боротьба з молодіжною злочинністю: тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції (27 вересня 2013 р.). – Одеса: Одеський державний університет внутрішніх справ, 2013 – С. 164–170.

6. Назимко Е. С. О целях назначения наказания несовершеннолетним / Е. С. Назимко // Эволюция представлений о преступлениях и наказаниях в общественно-правовой мысли (к 250 летию труда Чезаре Беккариа «О преступлениях и наказаниях»): сборник материалов Международной научно-практической конференции [24 июня 2014 года, г. Харьков] / МВД Украины; Харьковский нац. унт внутр. дел; Криминологическая ассоциация Украины. – Х.: Золота миля, 2014. – С. 138–142.

7. Назимко Є. С. Міждисциплінарні зв'язки інституту покарання неповнолітніх у системі права України / Є. С. Назимко // Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (9–10 жовтня 2014 р.) / редкол.: В. Я. Тацій (голова ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2014. – С. 212–217.

8. Назимко Є. С. «Ер-рядські керівні принципи» як джерело нормативно-правового регулювання інституту покарання неповнолітніх / Є. С. Назимко // Сучасна наука – пенітенціарній практиці: збірник матеріалів II Міжнар. практ. конф. (м. Київ, 4 грудня 2014 р.) / за ред. В. П. Тихого, Є. Ю. Бараша. – К.: Ін-т крим.-викон. служби, 2014. – С. 83–86.

9. Назимко Є. С. Вікові та психологічні особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх за законодавством Федеративної Демократичної Республіки Ефіопія / Є. С. Назимко // Політика в сфері боротьби зі злочинністю: матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції. – Івано-Франківськ, 2015. – С. 40–43.

10. Назимко Є. С. «Штраф з ознаками конфіскації» як вид покарання неповнолітніх за законодавством України про кримінальну відповідальність / Є. С. Назимко // Актуальні проблеми кримінального права та криминології у світлі реформування кримінальної юстиції: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції [22 травня 2015 р., м. Харків] / МВС України; Харківський нац. ун-т внутр. справ; Криминологічна асоціація України. – Х.: ХНУВС, 2015. – С. 56–57.

11. Назимко Є. С. Деякі висновки за результатами аналізу міжнародних та європейських стандартів застосування покарання до неповнолітніх / Є. С. Назимко // Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (8–9 жовтня 2015 р.) / редкол. : В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2015. – С. 201–205.

12. Назимко Є. С. Про завдання ювенальної пенології / Є. С. Назимко // Правова реформа в сучасних умовах: досягнення і перспективи : [Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 26 лютого 2016 р.) / Національний авіаційний університет]. – Тернопіль : Вектор, 2016. – Том 1. – С. 347–349.

13. Назимко Є. С. Взаємозв'язок кримінально-правових інститутів із нормами кримінального та інших галузей права / Є. С. Назимко // Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 25 березня 2016 р.) : у 2 ч. / [ред. кол. : В. В. Черней, О. М. Джужа, В. В. Василевич та ін.]. – Ч. 2. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2016. – С. 21–23.

14. Назимко Є. С. Закон України «Про кримінальну відповідальність неповнолітніх» та джерела національного законодавства про кримінальну відповідальність / Є. С. Назимко // Протидія злочинності в Україні: кримінально-правові та кримінологічні аспекти : матер. Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Миколаїв, 26 травня 2016 р.) / упоряд. д.ю.н., доц. Є. О. Письменський. – Миколаїв : Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка, 2016. – С. 137–140.

15. Назимко Є. С. Трансформація кримінального права України у контексті ювенального виміру / Є. С. Назимко // Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (12–13 жовтня 2016 р.) / редкол. : В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2016. – С. 177–180.

Інші праці, що додатково відображають результати дослідження:

1. Кримінально-виконавче право України. Загальна та Особлива частини : підручник / О. М. Литвинов, А. Х. Степанюк, І. С. Яковець, К. А. Автухов, А. П. Гель, С. В. Лосич, Є. С. Назимко ; за заг. ред. д.ю.н., проф. О. М. Литвинова та д.ю.н., проф. А. Х. Степанюка. – К. : Дакор, 2015. – 632 с. *(Особистий внесок автора: розроблено розділи 12, 15, 22-24).*

2. Назимко Є. С. Методологія кримінально-правових досліджень: науково-практичний посібник / Г. В. Гребеньков, Є. С. Назимко ; Донецький юридичний інститут МВС України. – Донецьк : Цифрова типографія, 2012. – 202 с. *(Особистий внесок автора: розроблено розділи 1, 2 та 4).*

3. Бесчастный В. М. Наказание и его назначение по уголовному праву Украины : учебное пособие / Бесчастный В. М., Малышев В. С., Назымко Е. С., Палий М. В. – Донецк : Кальмиус, 2011. – 140 с. *(Особистий внесок автора: розроблено розділи 1, 2 та 4).*

4. Малишев В. С. Кримінальне право України. Загальна частина (у схемах і таблицях) : навчальний посібник / уклад. В. С. Малишев, В. М. Бесчастний, Є. С. Назимко; Донецький юридичний інститут МВС України. – Донецьк : Кальміус, 2013. – 240 с. *(Особистий внесок автора: розроблено розділи 1-5, 13-16).*

5. Назимко Є. С. Кримінальне право України: предмет, завдання, система, методологія, принципи, джерела. Кримінально-правова політика: навчальний посібник / Є. С. Назимко. – Донецьк : Цифрова типографія, 2013. – 92 с.

6. Литвинов О. М. Інститут покарання в кримінальному праві України : навчальний посібник / О. М. Литвинов, Є. С. Назимко ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова. – Донецьк : Ноулідж (донецьке відділення), 2013. – 213 с. *(Особистий внесок автора: розроблено розділи 1-3).*

7. Литвинов О. М. Настільна книга ад'юнкта та здобувача наукового ступеня (зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право) : науково-практичний посібник / О. М. Литвинов, Є. С. Назимко ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова. – Донецьк : Кальміус, 2014. – 260 с. *(Особистий внесок автора: розроблено підрозділи 1.4. та 1.5., розділ 2).*

8. Литвинов О. М. Міжнародні та європейські стандарти застосування покарання до неповнолітніх: науковий нарис / О. М. Литвинов, Є. С. Назимко ; за заг. ред. д.ю.н., проф. О. М. Литвинова ; Донецький юридичний інститут МВС України, Криминологічна асоціація України. – К. : Дакор, 2015. – 76 с. *(Особистий внесок автора: розроблено розділи 1-3).*

АНОТАЦІЇ

Назимко Є. С. Теоретико-прикладні засади становлення та розвитку інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. – Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2016.

Дисертацію присвячено розв'язанню теоретико-прикладної проблеми становлення та розвитку інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. Досліджено стан розроблення проблеми інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України, розглянуто методологічні засади дослідження, встановлено особливості використання компаративного (порівняльного) методу.

Розроблено загальнотеоретичний підхід до характеристики кримінально-правових інститутів, на основі якого встановлено поняття та ознаки інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. Охарактеризовано принципи інституту покарання неповнолітніх. Досліджено генезу становлення та розвитку інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. Проаналізовано міжнародні та європейські стандарти покарання неповнолітніх та встановлено їх вплив на функціонування моделей кримінального правосуддя щодо неповнолітніх.

Визначено базові засади теорії про покарання неповнолітніх – ювенальної пенології (її поняття, система, принципи та завдання, функціональне призначення). Проаналізовано тенденції розвитку ювенального кримінального законодавства України, на основі чого обґрунтовано необхідність ухвалення Закону України «Про кримінальну відповідальність неповнолітніх» у якості додатку до КК України.

Доведено, що метою покарання неповнолітніх є виправлення, запропоновано

оновлені види покарань, які можуть призначатися неповнолітнім, розроблено загальні засади та спеціальні правила їх призначення.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, покарання, неповнолітній, кримінально-правова система, інститут кримінального права, принцип, ювенальне кримінальне право, ювенальна пеналогія, ювенальна юстиція.

Назымко Е. С. Теоретико-прикладные основы становления и развития института наказания несовершеннолетних в уголовном праве Украины. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, 2016.

Диссертация посвящена разработке целостного доктринального подхода к формированию концепции института наказания несовершеннолетних в уголовном праве Украины, а также разработке предложений, направленных на совершенствование законодательства об уголовной ответственности и практики его применения.

Разработан общетеоретический подход характеристики уголовно-правовых институтов, предусматривающий анализ базовых (исходящих из самого понятия уголовно-правового института) и дополнительных (предоставляющих возможность охарактеризовать специфические черты уголовно-правового института; или осуществить углубленную классификацию) признаков.

На основании этого осуществлена характеристика института наказания несовершеннолетних в уголовном праве Украины. Доказано, что в соответствии с базовыми признаками этот институт: 1) сочетает уголовно-правовые нормы, определяющие цель, систему (виды и размеры), особенности назначения наказания несовершеннолетним; 2) нормативно закреплен в положениях Общей и Особенной частей УК Украины; 3) регулирует общественные отношения, связанные с избранием судом вида и размера наказания несовершеннолетнему, совершившему преступление; 4) является предметно-функциональным; 5) основан на принципе учета биосоциальных и психофизиологических особенностей несовершеннолетних в законодательстве и правоприменительной практике. В соответствии с дополнительными признаками этот институт: 1) является воплощением императивного метода уголовно-правового регулирования, хотя он и не лишен отдельных черт диспозитивности; 2) является сложным и включает два подинститута: видов наказаний и назначения наказания; 3) является дифференцированным; 4) выполняет охранительную функцию, однако содержит регулятивные нормы, направленные на решение внутренних потребностей института; 5) является междисциплинарным.

Сформулировано научное понятие «институт наказания несовершеннолетних в уголовном праве Украины», под которым предлагается понимать систему уголовно-правовых норм, закрепленных в положениях Общей и Особенной частей УК Украины, определяющих цель, систему (виды и размеры), особенности назначения наказания ребенку в возрасте от 16 лет (в отдельных, предусмотренных законом, случаях – от 14 лет). Охарактеризованы принципы института наказания несовершеннолетних.

Исследована история становления и развития института наказания несовершеннолетних в уголовном праве Украины. Проанализированы международные и европейские стандарты наказания несовершеннолетних. Определены исходные положения ювенальной пенологии (понятие, система, принципы и задачи, функциональное назначение). Проанализированы тенденции развития ювенального уголовного законодательства Украины, на основе чего обоснована необходимость принятия Закона Украины «Об уголовной ответственности несовершеннолетних» в качестве приложения к УК Украины. Доказано, что целью наказания несовершеннолетних является исправление, предложены обновленные виды наказаний несовершеннолетних, разработаны общие начала и специальные правила их назначения.

Ключевые слова: уголовная ответственность, наказание, несовершеннолетний, уголовно-правовая система, институт уголовного права, принцип, ювенальное уголовное право, ювенальная пенология, ювенальная юстиция.

Yegor S. Nazymko. The theoretical and applicative basics of generation and development of juvenile justice institution under penal law of Ukraine. – *Published as manuscript.*

Thesis for a degree of Doctor of Law, Speciality 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Criminal Executive Law. – Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, 2016.

The dissertation deals with resolving theoretical and applicative issue concerning generation and development of juvenile justice institution under penal law of Ukraine. The state of elaboration of the issue concerning generation and development of juvenile justice institution under penal law of Ukraine is investigated; the methodological basics of the dissertation are considered; the peculiarities of application of comparative (contrastive) method are revealed.

The basic theoretical approach aimed to characterize the penal and legal institutions is elaborated; under this approach the notion and features of juvenile justice institution under penal law of Ukraine are established. The principles of juvenile justice institution are characterized. The genesis and development of juvenile justice institution under penal law of Ukraine are investigated. The components of international and European juvenile justice standards are analyzed, and their influence on the models of juvenile justice is established.

The basics of the theory of juvenile penalty – juvenile penology (notions, system, principles and missions, functional goal) is designated. The tendencies of development of juvenile penal legislation of Ukraine are analyzed that supports a necessity to adopt Juvenile Criminal Liability Act of Ukraine as an addendum to Criminal Code of Ukraine.

It is proved that the goal of the penalties imposed on juvenile offenders is their correction; innovated types of juvenile penalties are proposed; basic rules and special regulations of imposition of these penalties are elaborated.

Key words: criminal liability, penalty, juvenile, penal law institution, penal and legal system, principle, juvenile penal law, juvenile penology, juvenile justice.

Підписано до друку 17.10.2016 р. Папір офсетний. Друк офсетний.
Формат 60x84/16. Умов. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9.
Наклад 100 прим.

Видавець і виготовлювач
Харківський національний університет внутрішніх справ,
пр. Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.

Друкарня Харківського національного університету внутрішніх справ
61080, м. Харків, пр. Льва Ландау, 27.